ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»

Навчально-науковий інститут психології та соціальних наук

Кафедра психології

КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни психологія особистості

на тему: Темперамент як чинник формування міжособистісних стосунків у студентському колективі

Виконала: студентка

групи освітньо-професійної програми «Психологія»

Баркова Марія Вікторівна

Керівник: Білошнікова О.В

ЗМІСТ

ВСТУП ……3

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ТЕМПЕРАМЕНТУ ТА МІЖОСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В СТУДЕНТСЬКОМУ ВІЦІ ……7

1.1. Науково-теоретичні підходи до дослідження темпераменту в психологічних концепціях і теоріях ……7

1.2. Психологічна специфіка соціальної взаємодії в період студентського віку ..13

1.3. Вплив типологічних особливостей темпераменту на характер міжособистісних взаємин у студентському колективі ……..20

Висновки до розділу І ……27

РОЗДІЛ ІІ. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ ТИПУ ТЕМПЕРАМЕНТУ НА МІЖОСОБИСТІСНІ ВЗАЄМИНИ СТУДЕНТІВ ……30

2.1. Організація дослідження, характеристика вибірки та психодіагностичний інструментарій ……30

2.2. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження ……...37

Висновки до розділу ІІ ……50

ВИСНОВКИ ……53

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ……..58

ДОДАТКИ……61

ВСТУП

Актуальність дослідження. Однією з важливих індивідуально-психологічних характеристик особистості є темперамент, який охоплює сукупність стійких динамічних особливостей психічної діяльності людини. Саме темперамент значною мірою визначає характер емоційних реакцій, темп і ритм психічних процесів, особливості поведінки та реагування людини на різноманітні життєві обставини. Традиційно темперамент розглядається як переважно природно зумовлена властивість психіки, яка характеризується відносною стабільністю впродовж життя. Водночас його прояви можуть певною мірою змінюватися та регулюватися під впливом виховання, соціального середовища, життєвого досвіду та умов діяльності.

Темперамент відіграє суттєву роль у становленні та прояві низки важливих властивостей особистості. Його особливості позначаються на динаміці діяльності, характері встановлення соціальних контактів, швидкості моторних і рухових реакцій, емоційній виразності, рівні чутливості до зовнішніх впливів, швидкості переходу від одного виду діяльності до іншого, а також на специфіці розумової та практичної активності. Відповідно, індивідуальні особливості темпераменту можуть відображатися не лише у поведінці людини, а й у характері її взаємодії з іншими людьми.

Особливого значення проблема темпераменту набуває під час вивчення студентського віку. Поняття «студентство» охоплює соціально-демографічну групу, представники якої мають певні вікові, соціальні, психологічні та професійні характеристики. Студентство характеризується особливою соціальною позицією, специфічним статусом і роллю, певним етапом соціалізації, а також своєрідними формами взаємодії та спілкування. Період навчання у закладі вищої освіти є важливим етапом особистісного й професійного становлення, упродовж якого активно формуються навички соціальної взаємодії, самостійності, відповідальності та міжособистісної комунікації.

Незважаючи на відмінності студентів за соціальним походженням, матеріальним становищем, життєвим досвідом та індивідуально-психологічними характеристиками, їх об'єднує спільний вид діяльності — навчання, що дає підстави розглядати студентство як окрему соціально-професійну групу. Спільна діяльність сприяє формуванню почуття групової належності, спільності інтересів, специфічних норм поведінки та особливостей студентської субкультури. Для цієї соціальної групи також характерні певний спосіб життя, групова самосвідомість та відносна вікова однорідність. Соціально-психологічна єдність студентської молоді додатково підтримується функціонуванням різноманітних студентських організацій, зокрема політичного, культурно-просвітницького, спортивного та побутового спрямування.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю глибшого вивчення взаємозв'язку між властивостями темпераменту та особливостями міжособистісної взаємодії студентів. Взаємини з оточенням мають важливе значення для особистості незалежно від її віку, оскільки людина постійно функціонує в системі різноманітних соціальних зв'язків та належить до певних соціальних груп і спільнот. Саме в процесі спілкування та міжособистісної взаємодії значною мірою виявляються індивідуальні особливості людини, формується її ставлення до себе та інших, розкривається зміст її особистісного «Я».

Вивчення впливу темпераменту на характер міжособистісних стосунків у студентській групі є важливим також з огляду на необхідність створення сприятливого соціально-психологічного клімату в студентському колективі. Особливості темпераменту можуть позначатися на способах встановлення контактів, емоційності спілкування, конфліктності, адаптації до групи, характері реагування на поведінку інших людей та виборі певних моделей міжособистісної взаємодії. Тому врахування темпераментальних характеристик може сприяти кращому розумінню особливостей поведінки студентів та оптимізації їхніх взаємин.

Попри наявність значної кількості наукових праць, присвячених дослідженню темпераменту та міжособистісної взаємодії, проблема взаємозв'язку цих явищ саме у студентському середовищі потребує подальшого вивчення. Недостатня представленість комплексних досліджень, спрямованих на визначення особливостей впливу різних типів темпераменту на характер міжособистісних стосунків студентів, актуалізує необхідність узагальнення наявних наукових підходів та проведення додаткового емпіричного дослідження.

Об'єкт дослідження – міжособистісні стосунки.

Предмет дослідження – особливості впливу темпераменту на міжособистісні стосунки у студентській групі.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити особливості впливу темпераменту на міжособистісні стосунки у студентській групі.

Відповідно до визначеної мети було сформульовано такі **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати теоретичні підходи до вивчення темпераменту, представлені в основних психологічних теоріях і концепціях.
2. Охарактеризувати особливості соціальної взаємодії та міжособистісних стосунків у студентському віці.
3. Розкрити специфіку впливу різних типів темпераменту на міжособистісні стосунки у студентському середовищі.
4. Провести емпіричне дослідження особливостей темпераменту та міжособистісних стосунків студентів, здійснити аналіз та інтерпретацію отриманих результатів.

Теоретико-методологічну основу дослідження становили наукові положення та концептуальні підходи до вивчення темпераменту, представлені у працях Г. Айзенка, А. Басса, Е. Кречмера, Р. Пломіна, А. Томаса, А. Фурмана, Б. Цуканова, С. Чесс, У. Шелдона та інших дослідників.

Теоретичне значення дослідження полягає в систематизації та узагальненні наукових уявлень про темперамент як індивідуально-психологічну характеристику особистості, що може позначатися на характері її міжособистісної взаємодії. Результати теоретичного аналізу сприятимуть розширенню наукових уявлень про специфіку взаємозв'язку різних типів темпераменту з особливостями міжособистісних стосунків у студентському середовищі.

Практичне значення дослідження визначається можливістю використання отриманих емпіричних результатів під час розроблення психологічних, корекційно-розвивальних програм, тренінгів та факультативних занять, спрямованих на покращення міжособистісної взаємодії студентів. Результати можуть бути враховані під час організації групової роботи, профілактики міжособистісних конфліктів та формування сприятливого психологічного клімату в студентському колективі з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей його учасників.

Методи дослідження. Для реалізації поставлених завдань було використано комплекс взаємодоповнювальних методів. До теоретичних методів належали аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, моделювання та програмування наукової інформації. Емпіричний блок охоплював методику вивчення темпераменту «Опитувальник Г. Айзенка», методику «Формула темпераменту» О. Бєлова, методику діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі та контент-аналіз. Для опрацювання отриманих даних застосовувалися методи описової статистики.

Структура роботи. Курсова робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ТЕМПЕРАМЕНТУ ТА МІЖОСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В СТУДЕНТСЬКОМУ ВІЦІ

1.1. Науково-теоретичні підходи до дослідження темпераменту в психологічних концепціях і теоріях

Поняття «темперамент» має тривалу історію становлення та бере свій початок ще з античного періоду розвитку науки про природу індивідуально-психологічних відмінностей людини. Перші спроби пояснити специфіку поведінки та психічних особливостей людей були пов'язані з пошуком природних і фізіологічних чинників, які можуть зумовлювати індивідуальні відмінності.

Одним із перших учених, який звернув увагу на взаємозв'язок між особливостями людини та умовами її життєдіяльності, був давньогрецький лікар Гіппократ [5]. На його думку, психічні особливості особистості певною мірою залежать від впливу навколишнього середовища. Учений пов'язував специфіку людської природи з чотирма основними характеристиками — холодом, теплом, вологістю та сухістю, які, своєю чергою, співвідносив із різними географічними регіонами та кліматичними умовами.

Зокрема, мешканцям північних територій, для яких характерний холодний і сухий клімат, Гіппократ приписував схильність до занять мистецтвом і військової справи, а також такі риси, як наполегливість, упертість і гордість. Для населення східних регіонів, де переважав теплий і сухий клімат, були характерними привітність та спокій. Жителів південних територій, для яких властиве тепле й вологе середовище, учений описував як більш млявих та апатичних. Представникам західних територій приписувалися працьовитість і схильність до похмурого настрою.

Важливе місце у поглядах Гіппократа посідала теорія про чотири рідини організму — кров, лімфу, жовту та чорну жовч. Учений вважав, що їхнє співвідношення визначає не лише фізіологічний стан людини, а й особливості її психічної організації. Кров, на його думку, забезпечує організм теплом; лімфа

пов’язана з охолодженням і стримуванням прагнень та імпульсів; чорна жовч підтримує вологість організму; жовта жовч сприяє виведенню надлишкової рідини. Таким чином, співвідношення цих компонентів розглядалося як один із чинників, що визначає індивідуальні особливості людини. Саме положення Гіппократа стали теоретичною основою для подальшого розвитку уявлень про темперамент і типологічні характеристики особистості.

Подальший розвиток античних уявлень про темперамент пов’язаний із діяльністю давньогрецького лікаря Клавдія Галена, який спирався на ідеї Гіппократа та систематизував їх у праці «De Temperamentum» [17]. Основою його підходу залишалося уявлення про залежність психологічних та фізіологічних особливостей людини від співвідношення рідин в організмі. Гармонійне співвідношення цих компонентів розглядалося як показник здоров’я, тоді як їхня диспропорція пов’язувалася з виникненням різноманітних порушень.

Саме Клавдій Гален пов’язував переважання певної рідини організму з конкретним типом темпераменту. Так, домінування крові відповідало сангвінічному типу, якому приписували рухливість і життєрадісність; переважання лімфи характеризувало флегматичний тип із властивою йому спокійною та повільною поведінкою; надлишок жовчі співвідносився з холеричним темпераментом, для якого характерні імпульсивність і підвищена активність; переважання чорної жовчі відповідало меланхолійному типу, якому були притаманні сум, тривожність та боязкість.

Окремий напрям у поясненні індивідуально-психологічних відмінностей представляли погляди Аристотеля. На відміну від Гіппократа, філософ не пов’язував темперамент безпосередньо зі співвідношенням різних рідин в організмі, а надавав значення особливостям складу крові [14]. У його працях простежується ідея про взаємозв’язок емоційних проявів людини з густиною, температурою та швидкістю згортання крові. Відповідно, більш темпераментній людині приписувалася густа й гаряча кров, тоді як спокійній — холодніша та рідша.

Наступним важливим етапом розвитку теорій темпераменту стала конституційна концепція, сформована у XVIII столітті. Її представники намагалися пояснити індивідуальні психологічні відмінності через особливості тілесної будови людини. Одним із найвідоміших представників цього напряму був німецький психіатр Ернст Кречмер, який запропонував класифікацію темпераментів на основі конституційних особливостей організму [16].

Кречмер виділив три основні типи:

- Циклотимічний тип, пов'язаний із пікнічною будовою тіла. Для таких людей характерна кремезна статура, відносно невисокий зріст, округла голова, коротка шия та значний об'єм живота. У психологічному плані їм приписували товариськість, легкість у встановленні контактів, невимушеність рухів і виражену орієнтацію на соціальну взаємодію.
- Шизотимічний тип, який співвідносився з астенічною конституцією. Представники цього типу зазвичай характеризувалися високим зростом, худорлявою статурою, тонкими кінцівками, вузькою грудною кліткою та видовженим обличчям. Психологічно їм приписували замкнутість, слабку потребу в соціальних контактах, труднощі у спілкуванні, схильність до усамітнення та загальну пасивність.
- Іксотимічний тип, який характеризувався атлетичною будовою тіла. Представникам цього типу приписували спокійність, недостатню гнучкість мислення, складність адаптації до змін середовища, схильність до деталізації та підвищену вразливість.

Таким чином, у межах конституційної теорії Е. Кречмера та подальших досліджень У. Шелдона [2] утверджувалося положення про наявність взаємозв'язку між особливостями фізичної будови людини та її темпераментом. У концепції Шелдона виділялися ендоморфний, мезоморфний та ектоморфний соматотипи, яким відповідали висцеротонічний, соматотонічний та церебротонічний типи темпераменту відповідно. Водночас конституційний підхід мав певні обмеження, оскільки не давав достатньо переконливого

пояснення механізмів взаємозв'язку між фізичними характеристиками та психологічними властивостями особистості.

Значний внесок у розвиток уявлень про темперамент зробив швейцарський психіатр і психолог Карл Густав Юнг [1]. Він запропонував поділ особистостей на два основні психологічні типи — екстравертований та інтровертований. Основним критерієм такого розподілу виступала спрямованість психічної енергії людини.

Для екстравертованого типу характерна орієнтація на зовнішній світ, соціальну взаємодію та активну участь у різноманітних видах діяльності. Такі люди зазвичай описуються як товариські, активні, відкриті до нових вражень, схильні до встановлення численних соціальних контактів. Їхня активність проявляється як у поведінці, так і в мовленнєвій сфері.

Інтровертований тип, навпаки, характеризується переважною спрямованістю на внутрішній світ людини. Для таких осіб більш властиві самоаналіз, зосередженість на власних переживаннях, стриманість у соціальних контактах і певна замкнутість. У представників цього типу можуть спостерігатися труднощі соціальної адаптації та менш виражена зовнішня активність.

Подальше поглиблення теорії темпераменту здійснив німецький психолог Ганс Айзенк. Він доповнив дихотомію К. Юнга «екстраверсія — інтроверсія» ще одним виміром — емоційною стабільністю та нестабільністю, яку пов'язував із нейротизмом. У межах концепції Айзенка нейротизм характеризує рівень емоційної нестійкості особистості, що може проявлятися у швидкій зміні настрою, підвищеній тривожності, емоційній чутливості та нестабільності інтересів.

Поєднання двох основних параметрів — екстраверсії та нейротизму — дало змогу Г. Айзенку виділити чотири типи темпераменту:

- ❖ Холеричний тип — екстравертований та емоційно нестабільний.
- ❖ Сангвінічний тип — екстравертований та емоційно стабільний.
- ❖ Меланхолійний тип — інтровертований та емоційно нестабільний.

❖ Флегматичний тип — інтровертований та емоційно стабільний [9].

У подальшому Г. Айзенк розширив свою модель, увівши додатковий параметр — психотизм [4]. Високий рівень психотизму пов’язувався з такими характеристиками, як егоцентризм, недостатня контактність, емоційна холодність та схильність до асоціальних форм поведінки. Таким чином, концепція Айзенка стала однією з важливих спроб поєднати типологічний підхід до темпераменту з вимірюванням індивідуально-психологічних характеристик.

Важливе місце в історії дослідження темпераменту посідає фізіологічна концепція І. П. Павлова, сформована у 1920–1930-х роках XX століття. Вчений пов’язував індивідуальні відмінності темпераменту з особливостями функціонування нервової системи. Основними властивостями нервових процесів Павлов вважав їхню силу, врівноваженість і рухливість.

Сила нервових процесів характеризує здатність нервової системи витримувати тривале або інтенсивне збудження та гальмування без істотного зниження працездатності. Людина із сильною нервовою системою здатна тривалий час протистояти значним подразникам та зберігати відносну стабільність функціонування.

Для слабких нервових процесів характерна обмежена здатність до тривалого концентрованого збудження або гальмування. Така нервова система

відзначається підвищеною чутливістю до подразників, швидшим виснаженням і нижчою стійкістю до тривалих навантажень.

Рухливість нервових процесів визначає швидкість переходу від збудження до гальмування та навпаки, а також здатність нервової системи швидко формувати нові функціональні зв'язки й перебудовувати вже сформовані стереотипи. Протилежною характеристикою є інертність нервових процесів, яка проявляється повільністю їх переключення.

Врівноваженість нервових процесів визначає співвідношення між процесами збудження та гальмування. При цьому індивідуальні особливості можуть проявлятися у переважанні одного з процесів над іншим [25].

Поєднання сили, рухливості та врівноваженості нервових процесів дало змогу І. П. Павлову описати чотири основні типи вищої нервової діяльності:

- Слабкий тип — характеризується недостатньою стійкістю нервової системи до сильних і тривалих подразників, слабкістю процесів збудження та гальмування, підвищеною чутливістю та швидким виснаженням.
- Сильний неврівноважений тип — відзначається значною силою нервових процесів, але недостатньою їхньою врівноваженістю. При цьому процеси збудження переважають над процесами гальмування.
- Сильний врівноважений рухливий тип — характеризується достатньою силою та рівновагою нервових процесів, а також високою швидкістю їх переключення. Для такого типу характерне швидке формування нових нервових зв'язків, які водночас можуть бути відносно нестійкими.
- Сильний врівноважений інертний тип — характеризується значною силою та врівноваженістю нервових процесів, але невисокою швидкістю їх переключення. Люди з такими властивостями нервової системи зазвичай відзначаються спокійністю, стабільністю поведінки та відносною повільністю реагування [21].

Отже, тип вищої нервової діяльності розглядається як сукупність природно зумовлених властивостей нервової системи. Водночас їх конкретний

прояв може змінюватися під впливом життєвого досвіду, умов середовища та особливостей функціонування організму. Темперамент у такому контексті можна розглядати як психологічний прояв індивідуально своєрідних властивостей нервової системи у поведінці та діяльності людини.

Подальші дослідження вітчизняних учених дали змогу доповнити характеристику властивостей нервової системи ще двома показниками — динамічністю та лабільністю [19]. Динамічність пов'язують зі швидкістю та легкістю формування нервових процесів збудження і гальмування, зокрема під час утворення умовних рефлексів. Лабільність характеризує здатність нервової системи швидко реагувати на зміни стимуляції, припиняти процес збудження та переходити до гальмування.

Таким чином, розвиток наукових уявлень про темперамент пройшов тривалий шлях — від античних гуморальних концепцій до сучасних психофізіологічних та психологічних моделей. На ранніх етапах темперамент пояснювали переважно співвідношенням рідин організму та впливом кліматичних умов, згодом його почали пов'язувати з конституційними особливостями тіла, спрямованістю особистості, емоційною стабільністю та властивостями нервової системи.

Еволюція поглядів на темперамент засвідчує поступовий перехід від переважно умоглядних і фізіологічних пояснень до більш системного наукового вивчення індивідуально-психологічних властивостей людини. Попри значні зміни в теоретичних підходах, проблема темпераменту залишається актуальною для сучасної психології, оскільки його дослідження дає можливість глибше зрозуміти індивідуальні особливості поведінки, діяльності, емоційного реагування та взаємодії людини з навколишнім середовищем.

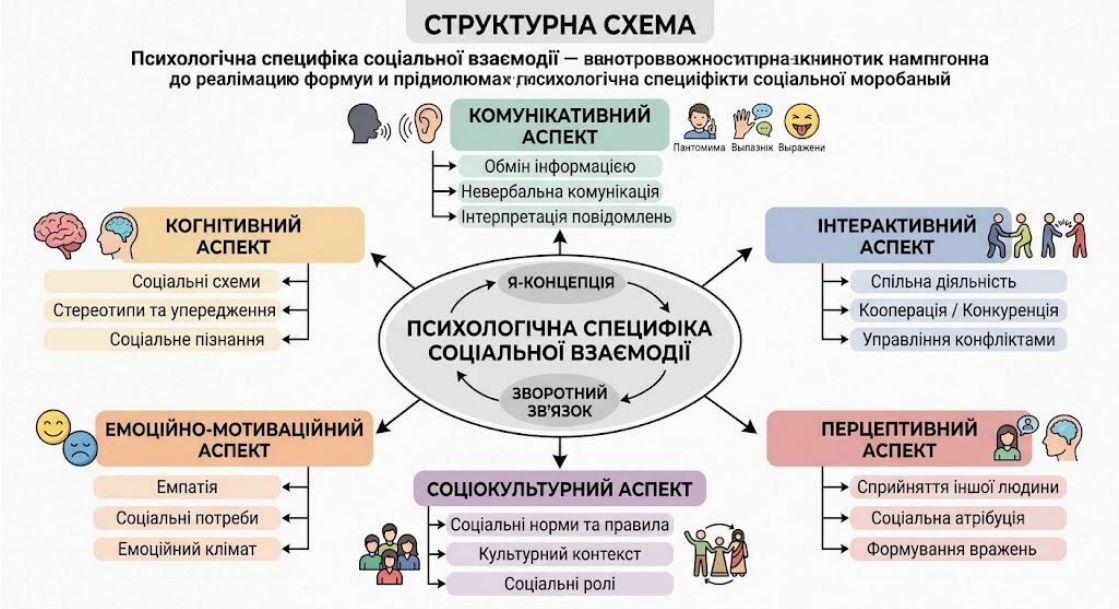
1.2. Психологічна специфіка соціальної взаємодії в період студентського віку

Мотиви особистісного розвитку виступають однією з провідних рушійних сил у юнацькому віці. Вони стимулюють молоду людину до

безперервного саморозвитку, постановки нових цілей, пошуку шляхів їх реалізації та досягнення складніших життєвих результатів.

Важливим психологічним явищем юнацького віку є криза ідентичності [22]. Вона являє собою складний і багатовимірний процес, у межах якого особистість активно прагне сформувати відчуття внутрішньої цілісності та узгодженості власного «Я» зі світом, долаючи при цьому численні суперечності та внутрішні конфлікти. За умови конструктивного проходження кризи в молодої людини формується усвідомлення власної ідентичності, відчуття себе як самостійної та цілісної особистості, а також визначається бажаний напрям подальшого життєвого розвитку. До продуктивних способів подолання кризи належать складні форми індивідуально та соціально значущої діяльності, які забезпечують повноцінне функціонування особистості.

Несприятливий перебіг кризи ідентичності, навпаки, може супроводжуватися підвищеною тривожністю, нестабільністю самооцінки, прагненням до соціальної ізоляції, страхами, сумнівами у власних можливостях і значущості, а також невизначеністю щодо майбутнього та відсутністю чітких життєвих перспектив.

Поняття «студентство» охоплює уявлення про студентів як про особливу соціально-демографічну групу, якій властиві певні статево-вікові характеристики, суспільне становище, соціальний статус і відповідні соціальні

ролі, територіальна належність, визначений етап соціалізації та сукупність специфічних соціально-психологічних особливостей [10].

Незважаючи на відмінності у соціальному походженні та матеріальному становищі, студентів об'єднує спільний вид діяльності, що дає підстави розглядати їх як окрему соціально-професійну групу. Спільна навчальна діяльність формує у студентської молоді відчуття належності до певної спільноти, сприяє виникненню спільних інтересів, специфічної субкультури та способу життя, розвитку групової самосвідомості. Ці характеристики додатково посилюються відносною віковою однорідністю студентського середовища. Соціально-психологічна єдність студентів підтримується функціонуванням різноманітних студентських організацій, зокрема політичного, культурно-просвітницького, спортивного та побутового спрямування.

Водночас студентство є тимчасовим соціальним статусом, оскільки студенти не займають самостійного місця у системі суспільного виробництва. Їхнє суспільне становище та характер проблем, з якими вони стикаються, значною мірою визначаються особливостями конкретного суспільного устрою, рівнем соціально-економічного й культурного розвитку держави, а також національною специфікою системи вищої освіти.

Молодь становить важливий кадровий резерв інтелігенції, оскільки в подальшому значна частина молодих людей орієнтується на висококваліфіковану професійну діяльність у різних сферах суспільного життя, зокрема в управлінні, науці, культурі, техніці та інших галузях.

До основних особливостей сучасного студентства можна віднести такі характеристики:

- студенти виконують важливу соціальну функцію, забезпечуючи підготовку майбутніх фахівців для різних сфер професійної діяльності;
- основним видом діяльності студентської молоді є навчання, спрямоване на здобуття та систематизацію знань відповідно до обраної спеціальності, професійних вимог і потреб сучасного ринку праці;

- студентське середовище є неоднорідним за соціальним статусом, походженням та матеріальними можливостями його представників, однак переважна частина студентів належить до приблизно однакової вікової категорії [6].

Результати психологічних досліджень свідчать, що студентський вік є важливим етапом активного психічного розвитку особистості. У цей період відбувається перебудова взаємозв'язків між психічними функціями, удосконалюється інтелектуальна сфера, трансформується структура особистості. Молоді люди вступають у нові соціальні спільноти, розширюють коло міжособистісних контактів, набувають нового соціального досвіду та опановують різноманітні соціальні ролі.

Студентський період характеризується інтенсивним інтелектуальним розвитком, формуванням навчально-професійної діяльності, усвідомленням власного місця та ролі у студентському середовищі й поступовим переходом до самостійного дорослого життя. У цей час створюються сприятливі умови для подальшого розвитку розумових і психічних процесів. Серед основних соціально-психологічних та вікових чинників розвитку особистості в цей період можна визначити ситуацію соціального розвитку, особливості міжособистісного спілкування, провідний вид діяльності, умови комунікації, інтелектуальний розвиток та емоційну сферу студента.

Психічні новоутворення юнацького віку охоплюють пізнавальну, емоційну, мотиваційну та вольову сфери. Важливими складовими особистісної структури молодої людини стають її інтереси, потреби, нахили, характер, переконання та система цінностей. Юність можна розглядати як завершальний етап процесу персоналізації та важливий період формування стійкої самоідентичності.

Серед основних психічних новоутворень юнацького віку дослідники виокремлюють поглиблення рефлексії, усвідомлення власної індивідуальності, формування життєвих перспектив і планів, готовність до професійного самовизначення, свідоме конструювання власного життєвого шляху, залучення

до різних сфер суспільного життя, розвиток самосвідомості та активне формування світогляду [18].

Центральним психологічним змістом юнацького періоду є розвиток самосвідомості, що передбачає відкриття особистістю власного внутрішнього світу та поступове формування цілісного образу «Я». Значне місце у цьому процесі посідає рефлексія, яка проявляється через самоаналіз, самоспостереження та самопізнання. Особистість переосмислює власні емоційні переживання, досвід прийняття чи відторгнення, сформовані знання, уміння та навички, характер взаємодії з оточенням і значущі життєві події. Такий процес сприяє перегляду раніше сформованих переконань, принципів, життєвих орієнтирів і уявлень про сенс власного існування.

І. Кон характеризує юність як період, у якому особливої актуальності набуває проблема сенсу життя. Вона може розглядатися як стосовно теперішнього, так і майбутнього життєвого періоду. Пошук сенсу життя тісно пов’язаний із формуванням життєвих планів та перспектив. Молоді люди починають замислюватися над філософськими питаннями, пов’язаними з цінністю життя, власним призначенням, моральними орієнтирами та характером взаємин з іншими людьми. Роздуми над цими питаннями сприяють формуванню внутрішньої позиції особистості щодо самої себе, інших людей та суспільства, а також усвідомленню власних морально-етичних принципів [3].

Одним із важливих новоутворень юнацького віку є професійне самовизначення, що передбачає пошук майбутньої професії та визначення власного місця у професійній сфері. Професійне самовизначення доцільно розглядати як тривалий процес пошуку особистісного сенсу та власної ролі у вибраній професії. Його основною метою є формування внутрішньої готовності людини самостійно визначати перспективи свого розвитку, планувати професійне майбутнє, контролювати процес його реалізації та здійснювати необхідні зміни.

У юнацькому віці одним із провідних джерел емоційної підтримки та психологічного контакту залишається спілкування з однолітками [22]. У процесі

взаємодії молоді люди отримують позитивний емоційний досвід, особливо цінуючи щирість, взаєморозуміння, довіру та безкорисливість стосунків. Значущими стають пошук друзів та однодумців, прагнення до спільної діяльності з людьми, з якими виникають міцні емоційні зв'язки, а також потреба у створенні близьких і довірливих стосунків та пошуку майбутнього супутника життя.

З появою романтичних або любовних стосунків характер міжособистісної взаємодії може змінюватися, оскільки любов передбачає вищий рівень емоційної та особистісної близькості порівняно з дружніми взаєминами. Інтимні стосунки часто поєднують у собі елементи дружби, емоційної підтримки та довіри. Паралельно відбувається подальше статеве дозрівання, посилюється інтерес до питань сексуальності, виникають відповідні переживання та потреби. Саме у цьому віковому періоді активно формується усвідомлення власної статевої належності, статевої ідентичності та відповідної соціальної ролі.

Представникам юнацького віку властиві підвищена сприйнятливість до нового досвіду, готовність до експериментування та певна схильність до ризику. Молоді люди прагнуть проявляти власну індивідуальність, відкриті до нових ідей і змін, активно розширюють сферу комунікації. Водночас цей період може супроводжуватися внутрішніми суперечностями та пошуком оптимального способу узгодження власних потреб, цінностей і соціальних очікувань.

Провідною діяльністю юнацького віку є навчально-професійна діяльність. Молоді люди починають сприймати навчання не лише як процес отримання знань, а і як важливий засіб побудови майбутнього. Саме тому особлива увага приділяється дисциплінам, які безпосередньо пов'язані з майбутньою професією та сприяють формуванню необхідних професійних компетентностей.

Успішне оволодіння студентами навчально-професійною діяльністю пов'язане з низкою психологічних закономірностей:

- ❖ Студенти виявляють схильність до самоаналізу та систематизації знань про себе, що передбачає здатність усвідомлювати власні емоції, почуття, мотиви, поведінкові реакції та особливості взаємодії з іншими людьми.
- ❖ Посилюється здатність до самовиховання, саморегуляції та цілеспрямованого самоаналізу.
- ❖ Мислення набуває більш вираженого особистісно-емоційного характеру, що проявляється у переживанні щодо власних знань, умінь, інтелектуальних досягнень та результатів діяльності.
- ❖ Формується прагнення узагальнювати отриману інформацію, встановлювати закономірності та визначати загальні принципи на основі окремих фактів і явищ.
- ❖ Мислення стає більш системним, послідовним і критичним, активно розвивається абстрактно-логічна форма мислення [13].

Для студентського віку характерним є посилення прагнення до самостійного пізнання навколишнього світу та самоосвіти, які поступово перетворюються на стійкі особистісні характеристики. Пізнавальна активність набуває більш усвідомленого та цілеспрямованого характеру. Молоді люди прагнуть до інтелектуальної самостійності, набуваючи своєрідної «інтелектуальної дорослості». Вона проявляється у прагненні не лише засвоювати готову інформацію, а й самостійно опановувати професійні знання, уміння та навички. Особливого значення набувають професійно орієнтовані компетентності, оскільки їх формування безпосередньо пов’язане з майбутньою професійною діяльністю. Інтелектуальна зрілість також виявляється у прагненні практично застосовувати набуті знання та виконувати складні завдання, що стимулює пізнавальний розвиток і виходить за межі формальних вимог освітньої програми.

Отже, студентство можна визначити як специфічну соціально-демографічну групу та важливий етап соціалізації особистості, якому притаманні певні вікові, соціальні та психологічні особливості. Основними новоутвореннями цього періоду є формування професійної спрямованості,

розвиток мотивів, цілей і життєвих намірів, становлення системи цінностей, вироблення власного світогляду та поглиблення самосвідомості. Провідною діяльністю студентів є навчально-професійна діяльність, у процесі якої відбувається накопичення знань, формування умінь і навичок, необхідних для майбутньої професійної реалізації. Однією з центральних психологічних проблем цього вікового періоду є криза ідентичності, пов'язана з пошуком власного місця у світі та формуванням цілісного уявлення про себе. Водночас професійна підготовка, усвідомлення майбутньої професійної ролі та проектування себе як фахівця становлять важливу зону подальшого особистісного і професійного розвитку молодої людини.

1.3. Вплив типологічних особливостей темпераменту на характер міжособистісних взаємин у студентському колективі

На поведінкові прояви людини впливає комплекс різноманітних чинників. Серед них важливе місце посідають соціальна спрямованість особистості, особливості її психофізіологічної організації, а також індивідуально-психологічні характеристики, зокрема темперамент.

Під час спостереження за студентами в навчальних групах можна помітити значну різноманітність індивідуальних проявів особистості. Кожна людина має власний, неповторний стиль поведінки, що відображається у швидкості та інтенсивності рухів, особливостях вираження емоцій, характері спілкування й темпі мовлення. Одні студенти вирізняються активністю, енергійністю, життєрадісністю та високою рухливістю. Інші, навпаки, демонструють спокій, повільність, стриманість і зовнішню емоційну врівноваженість. Ще одна група студентів може бути малорухливою, пасивною, чутливою до подій та схильною до глибоких внутрішніх переживань, які не завжди знаходять зовнішнє вираження [9].

Зазначені індивідуальні відмінності значною мірою пов'язані з темпераментом. Під темпераментом розуміють сукупність відносно стійких індивідуально-психологічних властивостей, які визначають динамічні

характеристики психічної діяльності та особливості емоційного реагування людини. Темперамент проявляється насамперед у поведінці, діяльності, спілкуванні, швидкості психічних процесів та особливостях емоційних реакцій.

Водночас динамічні характеристики психічної діяльності не можна пояснювати виключно особливостями темпераменту. На активність, швидкість і продуктивність діяльності істотно впливають мотиви, інтереси та актуальний психічний стан особистості. Наприклад, якщо студент зацікавлений у певному виді діяльності, він зазвичай виконує відповідні завдання швидше, активніше та з більшими енергетичними затратами. За відсутності внутрішньої мотивації або зацікавленості діяльність може здійснюватися повільніше, менш енергійно та з нижчим рівнем залученості.

Для того щоб відрізнити властивості темпераменту від ситуативних або інших індивідуальних особливостей поведінки, необхідно враховувати кілька основних характеристик:

- властивості темпераменту можуть проявлятися у різних сферах життєдіяльності людини — навчанні, праці, спорті, грі, спілкуванні тощо;
- темперамент характеризується відносною стійкістю та стабільністю своїх проявів протягом значного періоду життя;
- окремі властивості темпераменту не існують ізольовано, а формують певну стійку систему, яка характеризує індивідуальний тип темпераменту особистості [19].

Темперамент визначає динамічну сторону психічної діяльності студентів: темп рухів і мовлення, інтенсивність та тривалість емоційних реакцій, швидкість перебігу окремих психічних процесів, їх ритмічність і стійкість. Разом із тим темперамент безпосередньо не визначає моральні якості особистості, її систему цінностей, інтереси, переконання чи соціальні установки. Отже, його вплив передусім стосується динаміки психічних процесів, швидкості їх виникнення та перебігу, емоційної реактивності, ритму діяльності й особливостей реагування на зовнішні стимули.

Кожен тип темпераменту характеризується певним поєднанням властивостей нервової системи та відповідними поведінковими проявами. Розглянемо основні психологічні характеристики студентів із різними типами темпераменту.

Студенти-сангвініки. Для сангвінічного типу характерний високий рівень реактивності, тому такі студенти швидко реагують на події, легко виявляють емоції та можуть бурхливо реагувати навіть на незначні стимули. Їхні емоційні стани виникають досить швидко та можуть так само швидко змінюватися. Наприклад, сум може змінитися радістю, а задоволення — невдоволенням. При цьому емоції сангвініка зазвичай достатньо інтенсивні, але нетривалі. Така динамічність пов’язана з високою рухливістю нервових процесів і зумовлює мінливість настрою, інтересів, почуттів та прагнень.

У студентському колективі сангвінік зазвичай демонструє життєрадісність, активність, оптимістичне ставлення до подій та високу рухливість. Його емоційний стан легко визначити за мімікою, жестами та виразом обличчя. Такий студент швидко реагує на те, що привертає його увагу, легко включається в нову діяльність та демонструє активність у спілкуванні. Для сангвінічного типу характерна відносно невисока сензитивність, тому слабкі стимули можуть залишатися поза увагою, тоді як сильні подразники викликають швидку та виразну реакцію.

Сангвініки, як правило, проявляють енергійність, ініціативність і працездатність. Вони охоче долучаються до нових справ, особливо якщо діяльність викликає інтерес. За умови зацікавленості студент-сангвінік здатний активно працювати, проявляти ініціативу та приділяти завданню значну кількість часу. Однак діяльність, яка здається йому монотонною, нецікавою або позбавленою перспективи, може швидко втратити для нього привабливість, унаслідок чого він здатний припинити її виконання, не завершивши розпочате [24].

Поєднання активності та реактивності, рухливості нервових процесів і їхньої врівноваженості сприяє швидкому формуванню нових способів поведінки

та адаптації до змінених умов. Тому студенти-сангвініки зазвичай досить легко пристосовуються до нового середовища, швидко встановлюють соціальні контакти та знаходять спільну мову з незнайомими людьми. Вони здатні оперативно сприймати й засвоювати нову інформацію, набувати знань, умінь та навичок. Для них характерні гнучкість мислення, кмітливість і швидкість орієнтації в нових ситуаціях.

У новому студентському колективі сангвінік часто привертає увагу завдяки комунікабельності, активності, енергійності та позитивному настрою. Він може виконувати функції організатора або ініціатора групових заходів, оскільки здатний швидко залучати інших до спільної діяльності. У класичній типології сангвінічний темперамент часто пов'язують з екстравертованою спрямованістю, за якої поведінка значною мірою визначається взаємодією із зовнішнім середовищем [7].

Студенти-холерики. Холеричний темперамент характеризується високою активністю та значною реактивністю, причому реактивність часто переважає над здатністю до врівноваженого контролю активності. Неврівноваженість нервових процесів може зумовлювати підвищену емоційну збудливість, імпульсивність і різкі зміни поведінки.

У навчальній та повсякденній діяльності ці особливості можуть проявлятися по-різному. З одного боку, значний енергетичний потенціал холерика сприяє наполегливості, активності, рішучості та прагненню досягати поставленої мети. З іншого боку, надмірна емоційність і недостатня врівноваженість можуть спричиняти конфліктність, різкість у спілкуванні, нестриманість та афективні реакції. Саме тому під час організації навчальної взаємодії з такими студентами важливо враховувати їхню потребу в активності та водночас сприяти розвитку самоконтролю й емоційної регуляції.

Для холеричного темпераменту характерна своєрідна циклічність діяльності. Студент може надзвичайно активно та енергійно працювати над завданням, докладаючи значних зусиль для подолання труднощів, однак через певний час його активність може різко знизитися внаслідок виснаження

нервових ресурсів. У такому стані може виникати зневіра у власних можливостях та небажання продовжувати роботу. Подібні коливання активності пов’язані з особливостями нервової системи.

Холерикам, як і сангвінікам, властива відносно невисока сензитивність, тому слабкі подразники не завжди привертають їхню увагу. Водночас процес адаптації до нових умов може відбуватися складніше, ніж у сангвініків, оскільки холерики характеризуються меншою пластичністю поведінки. У спілкуванні студент-холерик може прагнути активно відстоювати власну позицію, нав’язувати переконання та категорично реагувати на альтернативну думку. Це іноді ускладнює встановлення конструктивних міжособистісних відносин.

Певна ригідність холеричного темпераменту має як позитивні, так і негативні сторони. Вона може сприяти стійкості інтересів, цілеспрямованості та наполегливості, але водночас ускладнювати переключення уваги та швидкий перехід від одного виду діяльності до іншого. Високий психічний темп проявляється у швидких, іноді імпульсивних реакціях, різких рухах та емоційно насиченому мовленні. Холеричний тип традиційно пов’язують з екстравертованою спрямованістю поведінки [18].

Студенти-флегматики. Флегматичний тип характеризується невисокою сензитивністю та реактивністю, але достатньо високим рівнем активності. Реакції на зовнішні стимули у таких студентів зазвичай виникають повільніше. Емоції можуть бути достатньо сильними й тривалими, проте проявляються поступово та стримано. Флегматик вирізняється емоційною стабільністю: його складніше швидко розсмішити, роздратувати або вивести з рівноваги.

Студенти з флегматичним темпераментом зазвичай здатні контролювати емоційні прояви, дотримуватися звичного режиму та послідовно виконувати поставлені завдання. Для них характерні спокій, врівноваженість, послідовність, наполегливість і стійкість поведінки. Вони можуть демонструвати високу працездатність та здатність тривалий час концентрувати увагу на певному завданні.

Разом із тим інертність нервових процесів може створювати труднощі під час швидкого опанування нових видів діяльності. Студенту-флегматику необхідно більше часу для переключення уваги, зміни способу дій або пристосування до незвичної ситуації. Найвищої продуктивності він часто досягає у виконанні знайомої, систематичної та відносно передбачуваної роботи.

У соціальній взаємодії флегматик може проявляти стриманість, небагатослівність і невисоку ініціативність. Нове середовище та незнайомий колектив можуть потребувати від нього значного часу для адаптації. Для такого студента характерні спокійна манера мовлення, помірна виразність міміки, повільні рухи та обережність у встановленні нових контактів [6].

Студенти-меланхоліки. Меланхолічний темперамент пов’язаний зі слабкістю нервових процесів збудження та гальмування. Для представників цього типу характерна висока сензитивність, тобто підвищена чутливість до зовнішніх та внутрішніх стимулів. Через це навіть відносно незначні події можуть викликати сильні переживання.

Студенти-меланхоліки можуть бути вразливими, сором’язливими, чутливими до критики, схильними до образливості та внутрішніх переживань. У незнайомій ситуації вони іноді відчувають невпевненість і розгубленість, особливо якщо не мають чіткого уявлення про правила поведінки в новому середовищі. Зовнішніми проявами такого стану можуть бути мовчазність, скутість, невпевнена поведінка та обмеженість комунікативної активності.

Меланхолік зазвичай характеризується підвищеною тривожністю та схильністю до тривалих внутрішніх переживань, які при цьому можуть залишатися майже непомітними для оточення. Коло його соціальних контактів часто є відносно вузьким, а встановлення нових знайомств може вимагати значних психологічних зусиль. Висока чутливість нервової системи може спричиняти швидке виснаження та втому, що позначається на працездатності.

Однак у знайомому середовищі, за умови психологічного комфорту та відсутності надмірного зовнішнього тиску, меланхолік може досить успішно виконувати поставлені завдання. Особливо сприятливими для нього можуть бути

умови, за яких діяльність є добре освоєною, структурованою та не передбачає постійного інтенсивного соціального контакту. У таких обставинах студент може ефективно працювати, зокрема виконувати спокійну та послідовну діяльність [19].

У реальному житті рідко можна зустріти людину з абсолютно «чистим» типом темпераменту. У більшості людей спостерігається поєднання характеристик різних типів, хоча один із них може бути виражений більшою мірою. Важливо також підкреслити, що не існує однозначно позитивних або негативних типів темпераменту. Кожен із них має специфічне поєднання сильних сторін і певних труднощів, які можуть проявлятися залежно від ситуації та вимог діяльності.

Професійна та навчальна діяльність студентів різних спеціальностей передбачає неоднакові вимоги до динамічних характеристик особистості. В одних видах діяльності особливе значення має уважність і здатність тривалий час концентруватися на деталях, в інших — швидкість реакції, мобільність, здатність оперативно змінювати стратегію поведінки або гнучко мислити. Тому знання індивідуальних властивостей темпераменту дає змогу краще розуміти особливості поведінки студентів, оптимізувати організацію їхньої навчальної діяльності, підвищувати ефективність засвоєння матеріалу та сприяти конструктивній взаємодії в колективі.

Студенти з різними типами темпераменту можуть використовувати різні способи підготовки, організації часу, виконання навчальних завдань та взаємодії з іншими людьми. Водночас певні властивості темпераменту можуть компенсуватися іншими особистісними характеристиками, набутими навичками та сформованими способами діяльності. Саме тому результативність людини не можна визначати лише її темпераментом.

Важливу роль у цьому процесі відіграє формування індивідуального стилю діяльності. Він передбачає систему характерних для конкретної людини способів, прийомів і стратегій виконання завдань, які дають змогу ефективно використовувати власні психологічні особливості. Індивідуальний стиль може

формуватися поступово, іноді стихійно, а іноді — цілеспрямовано під впливом навчання, виховання та практичного досвіду. У процесі життєдіяльності людина поступово відбирає й удосконалює ті способи дій, які найбільше відповідають її індивідуальним особливостям та дають змогу досягати бажаного результату.

Отже, усвідомлення власних властивостей темпераменту та формування способів їх конструктивного використання є тривалим процесом, який розпочинається ще в дитинстві та продовжується протягом навчання, виховання і професійного становлення. У результаті людина набуває індивідуального стилю діяльності, що дозволяє компенсувати окремі труднощі, пов’язані з темпераментом, максимально використовувати його потенційні переваги та забезпечувати ефективність навчальної, професійної й соціальної діяльності.

Висновок до розділу І

Проаналізовано теоретичні підходи до дослідження темпераменту, представлені в основних психологічних теоріях і концепціях. Зокрема, розглянуто погляди Гіппократа, який пов’язував особливості психічної організації людини з впливом зовнішніх умов, серед яких виділяв холод, тепло, вологість і сухість. Подальшого розвитку уявлення про темперамент набули у типології Клавдія Галена, відповідно до якої індивідуальні особливості людини визначаються переважанням певної рідини в організмі. Так, сангвінічному типу приписувалося домінування крові, що пов’язувалося з рухливістю та життєрадісністю; флегматичному – лімфи, що зумовлювала спокійність і повільність; холеричному – жовчі, що характеризувала імпульсивність; меланхолійному – чорної жовчі, яка пов’язувалася із сумним настроєм і боязкістю.

Окрему увагу приділено поглядам Аристотеля, який пов’язував темпераментальні особливості з відмінностями у складі крові. У подальшому теорії темпераменту набули нового змісту завдяки дослідженням Е. Кречмера, який запропонував типологію, засновану на особливостях тілобудови людини. У

межах його концепції було виокремлено циклотимічний, шизотимічний та іксотимічний типи. Значний внесок у розуміння індивідуально-психологічних відмінностей зробив К. Юнг, який розмежував екстравертований та інтровертований психологічні типи особистості.

Подальший розвиток типологічного підходу представлено в теорії темпераменту Г. Айзенка, де характеристики темпераменту розглядалися через поєднання параметрів екстраверсії–інтроверсії та емоційної стабільності–нестабільності. На цій основі холеричний тип характеризується як екстравертований та емоційно нестабільний, сангвінічний – як екстравертований та емоційно стабільний, меланхолійний – як інтровертований та емоційно нестабільний, а флегматичний – як інтровертований та емоційно стабільний. Важливе місце посідає також фізіологічна концепція І. Павлова, відповідно до якої темперамент пов’язаний із властивостями нервової системи. У межах цього підходу розглядалися різні поєднання її сили, врівноваженості та рухливості, зокрема слабкий, сильний неврівноважений, сильний врівноважений рухливий та сильний врівноважений інертний типи.

Охарактеризовано особливості соціальної взаємодії осіб студентського віку. Встановлено, що студентство доцільно розглядати як специфічну соціально-демографічну групу та водночас як важливий етап процесу соціалізації особистості, якому притаманні певні психологічні та соціальні особливості. Одним із ключових новоутворень цього вікового періоду є формування професійної спрямованості, що супроводжується становленням відповідних мотивів, цілей, життєвих намірів і ціннісних орієнтацій. У студентському віці активно розвиваються самосвідомість, власна система поглядів та світогляд.

Провідною діяльністю студентського періоду є навчально-професійна діяльність, у процесі якої відбувається набуття та систематизація нових знань, формування практичних умінь і навичок, необхідних для майбутньої професійної реалізації. Важливим психологічним випробуванням цього етапу є криза ідентичності, пов’язана з пошуком власного місця у світі, усвідомленням

себе як самостійної особистості та визначенням перспектив подальшого життєвого і професійного розвитку. До зони найближчого розвитку студентів належать професійна підготовка за обраною спеціальністю, набуття професійної компетентності та формування уявлень про власну майбутню професійну діяльність.

Розкрито специфіку впливу різних типів темпераменту на характер міжособистісних взаємин у студентському середовищі. Визначено, що темперамент позначається на динамічних характеристиках психічної діяльності студентів, зокрема на темпі рухів і мовлення, швидкості перебігу емоційних реакцій, особливостях мислення та загальній динаміці психічних процесів. Водночас темперамент не визначає безпосередньо моральні якості особистості, її інтереси, переконання, соціальні цінності чи установки.

Темперамент насамперед характеризує динамічну сторону психічної діяльності та визначає швидкість виникнення і перебігу психічних процесів, їхній темп, ритмічність, інтенсивність і стійкість, а також особливості реагування людини на різноманітні життєві ситуації. Кожному типу темпераменту властиве своєрідне поєднання та рівень вираженості певних психодинамічних властивостей, що може позначатися на характері спілкування, поведінкових реакціях та особливостях взаємодії з оточенням.

Зроблено висновок, що індивідуально-психологічні особливості особистості формуються не одномоментно, а мають тривалий і поступовий характер. Їх становлення бере початок ще в дитячому віці та продовжується під впливом процесів виховання, навчання, соціалізації й набуття життєвого досвіду. Подальший розвиток особистісних якостей відбувається упродовж професійного становлення та трудової діяльності, у процесі якої людина набуває нового соціального досвіду, реалізує свої здібності та вдосконалює способи взаємодії з іншими.

РОЗДІЛ ІІ. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ ТИПУ ТЕМПЕРАМЕНТУ НА МІЖОСОБИСТІСНІ ВЗАЄМИНИ СТУДЕНТІВ

2.1. Організація дослідження, характеристика вибірки та психодіагностичний інструментарій

В емпіричному дослідженні взяли участь 40 студентів різних спеціальностей Львівського державного університету внутрішніх справ. Діагностичне обстеження респондентів здійснювалося в онлайн-форматі.

З метою дослідження впливу темпераменту на характер міжособистісної взаємодії студентів у групі було використано комплекс психодіагностичних методик, до якого увійшли:

1. **«Опитувальник Г. Айзенка»** для визначення типологічних особливостей темпераменту;
2. **Методика «Формула темпераменту» О. Бєлова**;
3. **Методика діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі**.

Розглянемо детальніше особливості застосованих методик та процедуру їх використання.

1. Методика вивчення темпераменту «Опитувальник Г. Айзенка» [20]

Методика Г. Айзенка призначена для визначення основних характеристик темпераменту та їх співвідношення з індивідуально-типологічними властивостями нервової системи. Опитувальник складається з **57 запитань**, на кожне з яких респондент повинен відповісти «так» або «ні».

Отримані відповіді фіксуються у спеціальному бланку, після чого здійснюється підрахунок показників за відповідними шкалами. Методика передбачає оцінювання трьох основних параметрів:

- **«Е» — екстраверсія–інтроверсія**, що характеризує спрямованість особистості на зовнішній або внутрішній світ;
- **«Н» — нейротизм**, який відображає рівень емоційної нестабільності та чутливості особистості;

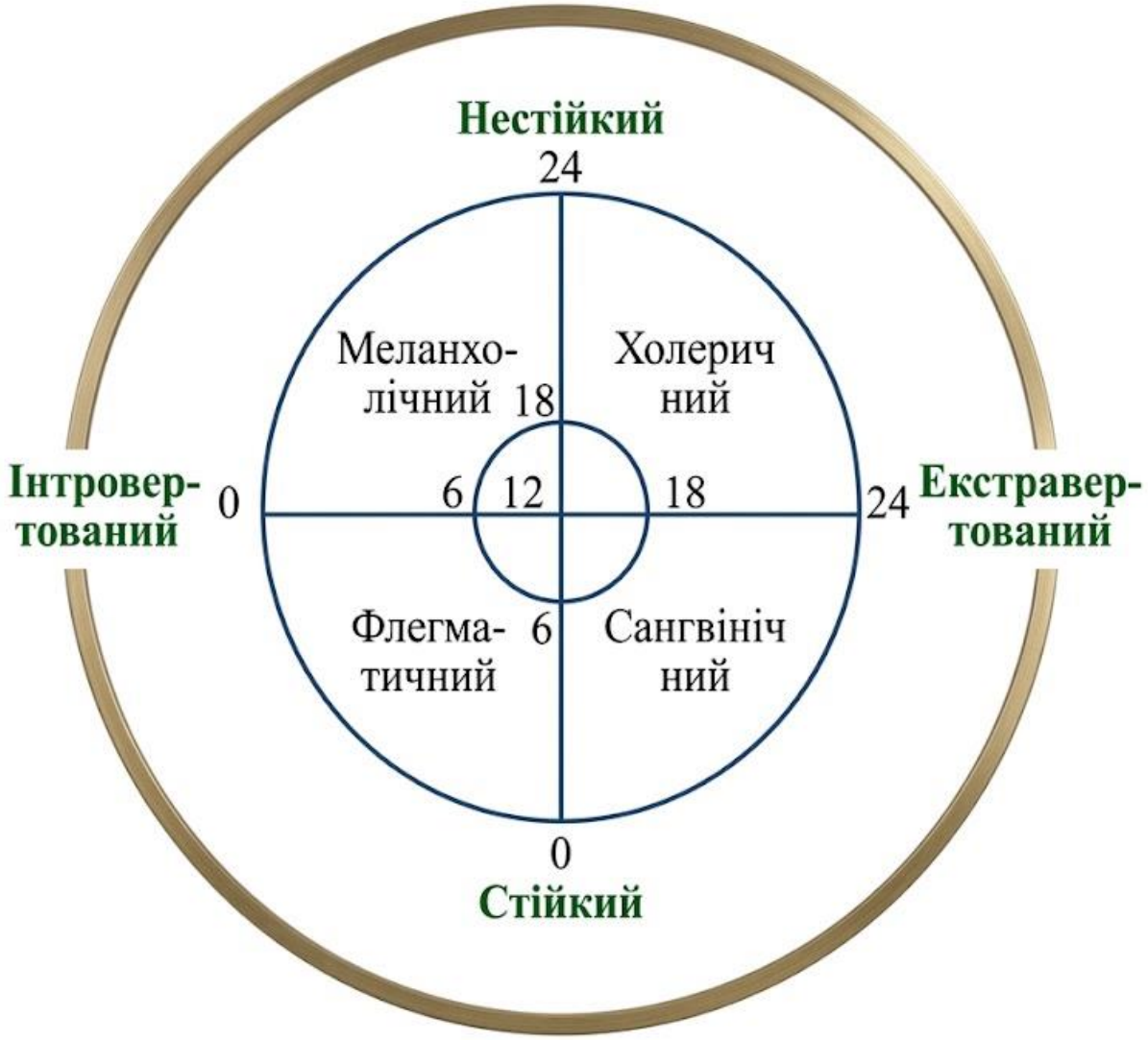
- **«Щ» — шкала щирості**, призначена для визначення ступеня відвертості респондента під час відповідей.

Достовірність результатів оцінюється за показником шкали щирості. Якщо значення за цією шкалою становить **менше 4 балів**, результати вважаються придатними для подальшої інтерпретації. У випадку, коли показник перевищує 4 бали, результати опитування не підлягають подальшій обробці, оскільки це може свідчити про недостатню щирість відповідей.

Під час інтерпретації показників **екстраверсії–інтроверсії** використовуються такі орієнтовні значення: середній показник становить близько **12 балів**; значення **19 балів і більше** свідчить про яскраво виражену екстраверсію; **15 балів і більше** — про виражену екстраверсію; показник **9 балів і менше** характеризує інтровертованість, а **5 балів і менше** — глибоко виражену інтроверсію.

Для шкали **нейротизму** середнім вважається діапазон **9–13 балів**. Показник **19 балів і більше** відповідає дуже високому рівню нейротизму, **15 балів і більше** — високому рівню, тоді як значення близько **7 балів** характеризує низький рівень нейротизму.

Для графічної інтерпретації результатів показники екстраверсії–інтроверсії та нейротизму відкладаються на відповідних осях координат. Через позначені на осях значення проводяться перпендикуляри до моменту їх перетину. Отримана точка з'єднується з центром координатної системи. Напрям цього вектора відображає індивідуальне співвідношення показників екстраверсії–інтроверсії та нейротизму і дає змогу визначити характерологічні особливості темпераменту респондента.

Нестійкий
24
Меланхо-
лічний
18
Холерич
ний
Інтровер-
тований
0
6
12
18
24
Екстравер-
тований
Флегма-
тичний
6
Сангвініч
ний
0
Стійкий

Типологія темпераментів за Айзенком

Особливості нервових процесів	Тип нервової системи	Сильний/ нестриманий	Живий	Інертний	Слабкий
	Сила Врівноваженість Рухливість	Сильний Неврівноважений Рухливий	Сильний Врівноважений Рухливий	Сильний Врівноважений Інертний	Слабкий Неврівноважений Рухливий або інертний
	Темперамент	Холерик	Сангвінік	Флегматик	Меланхолік

На підставі отриманих результатів здійснюється узагальнення та формулюється висновок щодо визначеного типу темпераменту і ступеня розвитку типологічних властивостей особистості. Відповідно до типології Г. Айзенка встановлюється спрямованість вектора темпераменту, що дає змогу визначити відповідну характеристику темпераменту. Зокрема, можуть бути виокремлені такі варіанти: збуджений холеричний тип – оптант А; песимістичний меланхолічний тип – оптант В; сангвінічно-флегматичний тип, який характеризується як спокійний лідер, – оптант С; невизначений тип темпераменту, прояви якого можуть відповідати різним типам, – оптант D.

1. Методика «Формула темпераменту» О. Бєлова [23]

Методика «Формула темпераменту» О. Бєлова [23] є психодіагностичним засобом, призначеним для визначення та аналізу основних характеристик темпераменту людини. Її застосування дає можливість отримати уявлення про індивідуально-психологічні особливості особистості, специфіку її поведінкових проявів і міжособистісної взаємодії, а також може використовуватися під час професійної орієнтації.

Теоретичною основою методики є традиційний підхід до виокремлення чотирьох основних типів темпераменту: холеричного, сангвінічного, флегматичного та меланхолічного.

Діагностичний матеріал містить 80 характеристик особистості, по 20 ознак для кожного з чотирьох умовних «паспортів» темпераменту. Запропоновані характеристики відображають різні сторони поведінки людини, її емоційних реакцій та особливостей взаємодії з навколишнім середовищем у повсякденному житті. Досліджуваному необхідно позначити знаком «+» ті характеристики у відповідному «паспорті», які, на його думку, найбільшою мірою відповідають його особистісним якостям.

Після завершення опитування здійснюється підрахунок позитивних відповідей за кожним із чотирьох типів темпераменту. На основі отриманих показників визначається тип, характеристики якого мають найбільшу вираженість. Додатково за встановленою формулою розраховується загальний показник вираженості відповідного типу темпераменту.

Інтерпретація результатів здійснюється відповідно до таких критеріїв: якщо частка позитивних відповідей за певним типом становить 40 % і більше, це свідчить про його домінування в структурі темпераменту; показник у межах 30–39 % вказує на достатньо виражені риси відповідного типу; 20–29 % характеризує середній рівень вираженості; 10–19 % – слабку представленість рис певного типу темпераменту.

Основні характеристики типів темпераменту можна представити таким чином:

- **сангвінічний тип** – характеризується емоційною стабільністю, високою активністю та вираженою потребою у спілкуванні;
- **холеричний тип** – відзначається імпульсивністю, емоційною нестабільністю та високим рівнем активності;
- **флегматичний тип** – характеризується емоційною врівноваженістю, спокійністю та відносно невисокою активністю;

- **меланхолічний тип** – пов’язаний з емоційною нестабільністю, низьким рівнем активності та схильністю до внутрішньої зосередженості й самозаглиблення.

Отримані за методикою результати можуть бути використані для глибшого розуміння індивідуально-психологічних особливостей людини, планування особистісного розвитку, визначення напрямів психологічної корекції поведінки, а також під час професійного консультування та вибору виду професійної діяльності, що відповідає особистісним характеристикам досліджуваного.

2. Методика діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі [28]

Методика діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі [28] використовується для дослідження особливостей поведінки людини у системі міжособистісної взаємодії. Вона дає змогу оцінити поведінкові прояви особистості з різних позицій: з погляду самої людини, з позиції оцінювання її оточенням, під час характеристики близьких осіб, а також у процесі визначення образу ідеального «Я». Залежно від поставленого діагностичного завдання відповідно змінюється інструкція для досліджуваного.

Опитувальник складається зі 126 оціночних суджень, результати яких дають змогу визначити вісім основних типів міжособистісних відносин, або октантів. Максимальна кількість балів за кожним октантом становить 16. Відповідно до ступеня вираженості показники розподіляються на чотири рівні: 0–4 бали – низький рівень, який переважно відповідає адаптивним формам поведінки; 5–8 балів – помірний рівень вираженості; 9–12 балів – високий рівень, що може вказувати на екстремальні поведінкові прояви; 13–16 балів – надзвичайно високий рівень, який розглядається як показник можливих труднощів або патологічних тенденцій у поведінці.

Після завершення опитування здійснюється підрахунок балів за кожним із восьми октантів відповідно до ключа методики:

I – авторитарний;

II – егоїстичний;

III – агресивний;

IV – підозрілий;

V – підпорядковуваний;

VI – залежний;

VII – доброзичливий;

VIII – альтруїстичний.

Отримані показники переносяться на відповідну дискограму, де кожному октанту відповідає значення від 0 до 16 балів. На основі поєднання отриманих векторів формується індивідуальний особистісний профіль досліджуваного, який відображає характерні для нього тенденції міжособистісної поведінки.

Крім того, за допомогою спеціальних математичних формул визначаються два узагальнені показники – **домінування** та **дружелюбність**:

Домінування = (I – V) + 0,7 × (VIII + II – IV – VI).

Дружелюбність = (VII – III) + 0,7 × (VIII – II – IV + VI).

Інтерпретація отриманих результатів передбачає врахування як абсолютних значень показників, так і співвідношення між різними октантами. Показники, що не перевищують 8 балів, зазвичай розглядаються як такі, що відповідають відносно гармонійним і адаптивним проявам міжособистісної поведінки. Перевищення позначки у 8 балів може свідчити про акцентовану вираженість відповідних особистісних характеристик.

Особливо високі значення – у межах 14–16 балів – можуть указувати на наявність труднощів соціальної адаптації та надмірну вираженість певних поведінкових тенденцій. Водночас дуже низькі показники за всіма октантами, зокрема в межах 0–3 балів, можуть бути пов’язані не лише з реальною відсутністю відповідних характеристик, а й із надмірною стриманістю, закритістю або недостатньою відвертістю досліджуваного під час самооцінювання.

Якщо на психограмі відсутні октанти, показники яких перевищують 4 бали, достовірність отриманих результатів також потребує додаткової оцінки.

Така ситуація може свідчити про те, що досліджуваний не був достатньо відкритим під час оцінювання власних особистісних характеристик.

Перші чотири октанти (I–IV) відображають переважно **неконформні тенденції** та різні прояви прагнення до незалежності. Зокрема, III та IV октанти можуть бути пов’язані зі схильністю до конфліктної взаємодії, тоді як I та II октанти характеризують незалежність суджень, наполегливість у відстоюванні власної позиції, прагнення до лідерства та домінування.

Наступні чотири октанти (V–VIII) відображають більш **конформні тенденції** та орієнтацію на взаємодію з оточенням. VII та VIII октанти характеризують доброзичливість, готовність до співпраці та конгруентність у міжособистісних контактах. V та VI октанти, своєю чергою, можуть вказувати на невпевненість у собі, залежність від думки інших людей, поступливість та схильність до компромісної поведінки.

Таким чином, під час загальної інтерпретації результатів методики доцільно орієнтуватися насамперед на співвідношення та переважання окремих показників міжособистісних тенденцій, а не лише на їх абсолютні числові значення. Саме порівняння вираженості різних октантів дає змогу сформувати більш цілісне уявлення про індивідуальний стиль поведінки людини у міжособистісній взаємодії.

2.2. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження

Проаналізуємо результати, отримані за методикою дослідження темпераменту Г. Айзенка (див. рис. 2.1).

За результатами діагностики, **екстравертований тип темпераменту виявлено у 22 студентів**. Для таких осіб характерні впевненість у власних силах, активність, схильність до ризику, імпульсивність та орієнтація на безпосередню реалізацію власних намірів. Вони зазвичай вирізняються оптимістичним ставленням до життя, комунікабельністю та прагненням до активної взаємодії з іншими людьми. У деяких ситуаціях емоційні реакції екстравертів можуть бути

недостатньо контрольованими, що проявляється у швидкості прийняття рішень, емоційній безпосередності та певній гарячковості поведінки.

Інтровертований тип виявлено у 18 студентів. Представники цього типу характеризуються спокійністю, стриманістю та схильністю до самозаглиблення. Вони переважно не прагнуть до широкого кола соціальних контактів і комфортніше почуваються у взаємодії з близькими людьми або обмеженим колом осіб. Для них властиві самоконтроль, упорядкованість поведінки, відповідальне ставлення до прийняття рішень та орієнтація на дотримання встановлених норм і правил. У ситуаціях емоційного напруження негативні реакції можуть проявлятися у формі підвищеної замкненості, а в окремих випадках — агресивних проявів.

Щодо **показників нейротизму**, то серед досліджуваних студентів вони були виражені незначною мірою. Особи з підвищеним рівнем нейротизму характеризуються емоційною збудливістю, підвищеною чутливістю до впливу стресових чинників та нестійкістю емоційних реакцій. У поведінці таких осіб регуляція діяльності може більшою мірою здійснюватися під впливом емоційних станів, ніж за рахунок свідомого вольового контролю.

Рис.2.1. Результати за методикою вивчення темпераменту Г. Айзенка

Рис.2.1. Результати за методикою вивчення темпераменту Г. Айзенка

За результатами застосування методики «Формула темпераменту» О. Бєлова було встановлено особливості розподілу типів темпераменту серед досліджуваних студентів (див. рис. 2.2).

Холеричний тип темпераменту було виявлено у 27% досліджуваних студентів. Для представників цього типу характерною є циклічність діяльності: у періоди підвищеної активності вони здатні повністю зосереджуватися на виконанні завдання, докладати значних зусиль та енергійно долати перешкоди на шляху до поставленої мети. Водночас унаслідок виснаження ресурсів така активність може досить раптово знижуватися, що супроводжується втратою впевненості у власних можливостях та зниженням мотивації. Подібна нестабільність пов’язана з недостатньою врівноваженістю нервових процесів.

Студентам-холерикам властива відносно низька сензитивність, тому вони не завжди реагують на слабкі за силою подразники. Порівняно із сангвініками, вони можуть відчувати певні труднощі під час пристосування до нових умов та встановлення нових соціальних контактів, що пояснюється меншою пластичністю адаптаційних процесів. У міжособистісній взаємодії такі студенти можуть прагнути наполягати на власних поглядах і переконаннях, демонструючи категоричність суджень та недостатню готовність приймати позицію співрозмовника. Це, своєю чергою, може ускладнювати формування дружніх взаємин та конструктивне спілкування.

Певна ригідність холеричного типу має як позитивні, так і негативні прояви. З одного боку, вона сприяє стійкості інтересів, прагнень та цілеспрямованості, підтримує наполегливість у досягненні результату. З іншого боку, може ускладнювати переключення уваги та перехід від одного виду діяльності до іншого. Для холериків характерні швидкі, іноді імпульсивні реакції, поривчасті рухи, швидкий темп мовлення та емоційність висловлювань, що відображає високий темп перебігу психічних процесів. У поведінці студентів-холериків переважає екстравертована спрямованість: їхня активність значною мірою визначається впливом зовнішніх обставин та ситуації.

Сангвінічний тип темпераменту було встановлено у 25% студентів. Представники цього типу характеризуються високою реактивністю та емоційною рухливістю. Вони можуть бурхливо реагувати навіть на незначні події: легко переходити від сміху до роздратування або, навпаки, від суму до радості. Емоційні реакції виникають швидко, відрізняються значною виразністю, однак зазвичай є нетривалими. Така особливість пов'язана з високою лабільністю нервової системи та проявляється у мінливості настрою, почуттів, інтересів і прагнень.

У студентському колективі або серед друзів сангвінік зазвичай проявляє себе як активна, життєрадісна, товариська та оптимістично налаштована особистість. Йому властиві виразна міміка, активна жестикуляція та рухливість. За зовнішніми проявами досить легко визначити його емоційний стан, ставлення до оточення та подій, які відбуваються навколо. Сангвінік швидко реагує на об'єкти й ситуації, які привертають його увагу. При цьому його сензитивність є відносно невисокою, тому слабкі подразники можуть залишатися поза увагою.

Студенти-сангвініки, як правило, характеризуються працелюбністю, енергійністю та ініціативністю. Особливий інтерес у них викликає нова діяльність, до якої вони охоче долучаються та можуть активно занурюватися в її виконання, приділяючи значну кількість часу за умови наявності внутрішньої зацікавленості. Якщо ж завдання сприймається як одноманітне, нецікаве або недостатньо мотивуюче, сангвінік може досить легко відмовитися від його виконання, не завершивши розпочату справу.

Поєднання активності та реактивності, рухливості й урівноваженості нервових процесів забезпечує легкість формування та перебудови тимчасових нервових зв'язків. Саме тому студенти-сангвініки зазвичай досить швидко адаптуються до нових умов, легко встановлюють знайомства та формують соціальні контакти. Вони швидко сприймають і засвоюють нову інформацію, знання, уміння та навички. Для них характерні гнучкість мислення, кмітливість і здатність оперативно реагувати на зміни ситуації.

У новому студентському колективі сангвініки можуть досить швидко привертати до себе увагу завдяки енергійності, комунікабельності та оптимістичному настрою. Нерідко вони виконують роль неформальних лідерів або організаторів спільної діяльності, що пов’язано з достатньо добре розвиненими організаторськими та комунікативними здібностями. За спрямованістю поведінки сангвінік переважно є екстравертом, тому його активність значною мірою визначається зовнішніми ситуаційними впливами.

Флегматичний тип темпераменту виявлено у 25% досліджуваних студентів. Представники цього типу характеризуються невисокою сензитивністю та реактивністю, водночас для них властива значна активність. Реакції на зовнішні подразники виникають повільніше, а емоційні прояви можуть бути достатньо сильними та тривалими, хоча самі емоції формуються поступово й зовні виявляються стримано.

Флегматичний тип вирізняється емоційною стійкістю: таких студентів складно швидко розсмішити, роздратувати або вивести з рівноваги. Вони здатні контролювати емоційні імпульси, зберігати спокій та дотримуватися звичного режиму діяльності. Подібні характеристики пов’язані з відносною інертністю нервових процесів та їхньою врівноваженістю. У повсякденній поведінці студенти-флегматики можуть проявляти спокій, послідовність, наполегливість і стабільність. Їм властиві висока працездатність, здатність тривалий час зосереджуватися на одному завданні та наполегливо доводити розпочату справу до завершення.

Разом із тим певна повільність нервових процесів може створювати труднощі під час освоєння нових видів діяльності. Низька рухливість нервових процесів зумовлює повільніший темп реагування та може ускладнювати швидке переключення уваги з одного завдання на інше. Найбільш продуктивно студенти-флегматики можуть працювати під час виконання добре знайомої діяльності, особливо якщо вона має структурований, послідовний або відносно одноманітний характер.

У соціальній поведінці флегматик частіше демонструє інтровертовану спрямованість. Він може потребувати більше часу для адаптації до нового середовища чи колективу, що пов’язано зі стриманістю у спілкуванні та недостатньою швидкістю встановлення нових контактів. Формування нових знайомств може бути для таких студентів складнішим, оскільки потребує активної комунікативної взаємодії. У мовленні вони зазвичай небагатослівні, говорять спокійно й тихо, без значної емоційної виразності; рухи можуть бути повільними, а міміка — менш активною.

Отже, результати методики «Формула темпераменту» О. Бєлова свідчать про наявність у досліджуваній студентській вибірці трьох основних типів темпераменту: холеричного — у 27% студентів, сангвінічного — у 25% та флегматичного — також у 25%. Виявлені особливості темпераменту відображають специфіку динамічних характеристик психічної діяльності студентів, зокрема їхню емоційну реактивність, активність, швидкість психічних процесів, адаптивність та особливості міжособистісної взаємодії.

Рис.2.2. Результати за методикою «Формула темпераменту» О. Бєлова

Меланхолійний тип темпераменту було виявлено у 23% досліджуваних студентів. Для меланхоліка характерна слабкість нервових процесів як

збудження, так і гальмування. Умовні рефлекси в осіб цього типу формуються повільно та водночас легко піддаються гальмуванню. Функціонування нервової системи переважно характеризується гальмівними процесами. Висока сензитивність зумовлює низький поріг чутливості, унаслідок чого навіть незначні зовнішні впливи можуть викликати виражену емоційну реакцію.

Студенти з меланхолійним типом темпераменту зазвичай характеризуються підвищеною вразливістю, сором'язливістю, чутливістю до оцінки з боку оточення. Вони можуть болісно реагувати навіть на незначні зауваження чи неприємні ситуації, бути схильними до сліз та замкненості. Перебування в новому або незнайомому середовищі часто супроводжується розгубленістю, оскільки таким студентам може бути складно швидко зорієнтуватися у способах поведінки та взаємодії з іншими. Зовнішніми проявами такого стану можуть бути мовчазність, збентеження, почервоніння обличчя та зниження активності, що пов'язано з виникненням надмірного гальмування.

Меланхолійний темперамент також пов'язують із підвищеною тривожністю та невпевненістю у власних можливостях. Переживання таких студентів можуть бути досить глибокими й тривалими, хоча їхні зовнішні прояви часто залишаються малопомітними. Для них характерне відносно вузьке коло соціальних контактів, а встановлення нових знайомств може викликати певні труднощі або небажання. Висока чутливість нервової системи сприяє швидкому психічному виснаженню, тому такі студенти можуть швидше втомлюватися та демонструвати нижчу працездатність у ситуаціях тривалого навантаження.

Водночас ефективність діяльності меланхоліка значною мірою залежить від умов, у яких вона здійснюється. У звичному середовищі, за наявності спокійної психологічної атмосфери та добре засвоєного виду діяльності, такий студент може успішно виконувати поставлені завдання. Особливо сприятливими для нього можуть бути види роботи, які передбачають послідовність, передбачуваність, відсутність надмірного емоційного напруження та можливість працювати у спокійному темпі.

Далі проаналізуємо результати, отримані за методикою діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі, з урахуванням особливостей холеричного типу темпераменту (див. рис. 2.3).

У групі студентів із холеричним типом темпераменту найбільш вираженими виявилися агресивний тип міжособистісної взаємодії — у 7 осіб, авторитарний — у 6 осіб та егоїстичний — також у 6 осіб. Найменш представлений серед досліджуваних виявився альтруїстичний тип взаємостосунків — його зафіксовано у 4 студентів.

Студенти-холерики з агресивною спрямованістю міжособистісної взаємодії (7 осіб) характеризуються прямолінійністю, рішучістю, вимогливістю та достатньою жорсткістю у спілкуванні. Вони можуть критично оцінювати поведінку інших людей, бути схильними до різких суджень та перекладання відповідальності за проблемні ситуації на оточення. Водночас їм властиві наполегливість, активність, енергійність і здатність послідовно відстоювати власну позицію.

Авторитарний тип міжособистісної взаємодії у студентів-холериків проявляється через прагнення до лідерства, домінування та контролю у спільній діяльності. Такі студенти можуть прагнути займати провідні позиції в академічній групі, брати на себе організаційні функції та самостійно приймати рішення. Вони переважно покладаються на власні сили, не завжди потребують порад або підтримки з боку інших і можуть демонструвати впевненість у власних рішеннях. Їм також властиві активність, енергійність, ініціативність і прагнення до досягнення успіху.

Агресивний тип взаємодії, представлений у 6 студентів-холериків, характеризується підвищеною вимогливістю, прямолінійністю та жорсткістю у ставленні до інших. Такі особи можуть демонструвати певну ворожість або конфліктність у взаємодії, наполегливо відстоювати власну думку та критично оцінювати поведінку оточення. Водночас вони є активними, енергійними, цілеспрямованими та наполегливими у досягненні поставлених цілей.

Найменш вираженим у студентів із холеричним типом темпераменту виявився альтруїстичний тип міжособистісних відносин, представлений у 4 осіб. Для таких студентів характерна орієнтація на потреби інших людей, готовність надавати допомогу та брати на себе додаткову відповідальність. Водночас їхня допомога іноді може набувати надмірного або нав'язливого характеру. Вони активно залучаються до вирішення проблем інших, демонструють турботливість, ініціативність та прагнення бути корисними для оточення.

Рис.2.3. Співвідношення типу темпераменту (холеричного) по відношенню міжособистісних відносин Лірі

У студентів-сангвініків було визначено такі типи міжособистісної взаємодії у стосунках (див. рис. 2.4): найбільш представленими виявилися залежний та дружелюбний типи — по 7 осіб відповідно. Найменшу кількість респондентів становили студенти з підозрілим типом взаємодії — 3 особи.

Дружелюбний тип взаємодії, виявлений у 7 студентів-сангвініків, характеризується доброзичливістю, привітністю та орієнтацією на позитивне сприйняття з боку оточення. Такі особи прагнуть отримувати соціальне схвалення, бути прийнятими іншими та відповідати очікуванням оточення, інколи незалежно від конкретних обставин. Для них властива емоційна

лабільність, а також готовність до конструктивної співпраці. Вони проявляють гнучкість у взаємодії, здатні знаходити компромісні рішення та враховувати позицію інших учасників конфліктної ситуації. У міжособистісних стосунках такі студенти є достатньо ініціативними, схильними надавати допомогу та прагнуть бути залученими до соціальної взаємодії. Їм властиві товариськість, відкритість, здатність демонструвати емоційну теплоту й доброзичливість у спілкуванні.

Залежний тип взаємодії також був виявлений у 7 студентів-сангвініків. Його основними проявами є слухняність, довірливість, поступливість та схильність ідеалізувати або високо оцінювати людей із найближчого соціального оточення. Такі студенти зазвичай характеризуються ввічливістю, м’якістю у спілкуванні та прагненням підтримувати комфортні стосунки з іншими. Водночас їм може бути складно відкрито відстоювати власну позицію або чинити опір тиску з боку оточення. Вони схильні довіряти думці інших та можуть сприймати позицію співрозмовника як більш правильну, ніж власну.

Найменш поширеним серед студентів-сангвініків виявився підозрілий тип міжособистісної взаємодії — його зафіксовано у 3 осіб. Представникам цього типу властиві критичність у сприйнятті соціальних явищ та поведінки інших людей, певна недовіра, скептичність і схильність до дистанціювання у взаємодії. Вони можуть бути більш замкнутими та обережними у встановленні міжособистісних контактів. Одним із можливих пояснень формування таких особливостей може бути попередній негативний досвід взаємодії або розчарування у міжособистісних стосунках, однак це припущення потребує додаткової емпіричної перевірки.

Рис. 2.4. Співвідношення типу темпераменту (сангвінічного) по відношенню міжособистісних відносин Лірі

Рис.2.4. Співвідношення типу темпераменту (сангвінічного) по відношенню міжособистісних відносин Лірі

У студентів із флегматичним типом темпераменту було встановлено три основні типи взаємодії у міжособистісних стосунках (див. рис. 2.5). Найбільш вираженими виявилися егоїстичний та підкорюючий типи взаємодії — по 7 осіб у кожній групі. Найменша кількість студентів продемонструвала альтруїстичний тип — 3 особи.

Студенти-флегматики з егоїстичним типом взаємодії (7 осіб) переважно зосереджені на власних інтересах, характеризуються обережністю та прагненням уникати зайвої відповідальності. У складних або проблемних ситуаціях вони можуть схилятися до перекладання відповідальності за прийняті рішення чи обставини на інших людей. Для них характерне прагнення підтримувати взаємодію з широким колом оточення, водночас зберігаючи певну дистанцію та автономність у стосунках.

Підкорюючий тип взаємодії, виявлений у 7 студентів-флегматиків, характеризується поступливістю, покірністю та схильністю применшувати власну значущість. Такі студенти часто віддають перевагу інтересам і думкам інших, уникаючи конфліктів та необхідності відстоювати власну позицію. Їм властиві пасивність, орієнтація на підтримку з боку більш впевнених і сильних

осіб, скромність та певна боязкість. У поведінці вони здебільшого емоційно стримані, дисципліновані та сумлінно виконують покладені на них обов'язки.

Альтруїстичний тип взаємодії був характерний для 3 студентів-флегматиків. Представники цього типу відзначаються високим рівнем відповідальності за інших, готовністю враховувати їхні потреби та інтереси навіть на шкоду власним бажанням. Їм властиве прагнення активно допомагати оточуючим, іноді навіть безпосередньо нав'язуючи свою допомогу. У міжособистісних стосунках такі студенти можуть брати на себе відповідальність не лише за власні дії, а й за проблеми та труднощі інших людей.

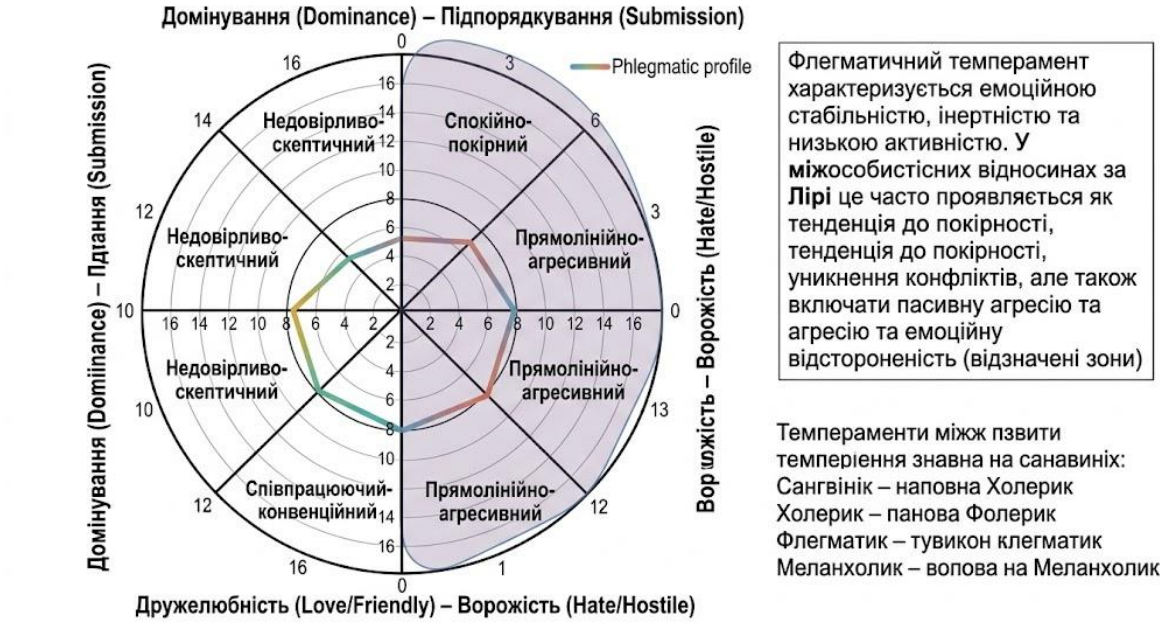

Рис.2.5. Співвідношення типу темпераменту (флегматичного) по відношенню міжособистісних відносин Лірі

Рис.2.5. Співвідношення типу темпераменту (флегматичного) по відношенню міжособистісних відносин Лірі

У студентів із меланхолійним типом темпераменту було визначено особливості взаємодії у міжособистісних стосунках (див. рис. 2.6). Найбільш вираженим виявився підкорюючий тип взаємодії, який зафіксовано у 6 осіб. Натомість найменша кількість студентів — 4 особи — продемонструвала агресивний тип взаємодії.

Підкорюючий тип взаємодії, характерний для студентів із меланхолійним темпераментом (6 осіб), характеризується поступливістю, покірністю та схильністю до заниження власної значущості. Такі студенти часто схильні

поступатися власними інтересами, потребами та бажаннями, надаючи перевагу іншим і відводячи собі другорядну роль. Вони можуть бути надмірно самокритичними, схильними звинувачувати себе та брати на себе відповідальність навіть у ситуаціях, де вона не є обґрунтованою. Для них властиві пасивність, невпевненість у власних можливостях і прагнення отримати підтримку та захист від більш сильних і впевнених у собі людей.

Студенти-меланхоліки з такими особливостями взаємодії можуть характеризуватися сором'язливістю, поступливістю та підвищеною чутливістю до оцінки з боку оточення. Вони легко ніяковіють, виявляють обережність у соціальних контактах, можуть бути боязкими та емоційно стриманими. Водночас їм притаманні дисциплінованість, сумлінність і відповідальне ставлення до виконання покладених на них обов'язків.

Найменш вираженим у студентів із меланхолійним типом темпераменту виявився агресивний тип взаємодії, представлений 4 особами. Для меланхолійного темпераменту загалом менш характерні наполегливість, рішучість та енергійність у відстоюванні власної позиції. Такі студенти можуть бути більш чутливими до критики, насмішок або негативного ставлення з боку оточення. Попри можливу внутрішню дратівливість і переживання негативних емоцій, вони часто намагаються не демонструвати свій емоційний стан відкрито, що може призводити до зовнішньої стриманості та приховування внутрішньої напруги.

Рис.2.6. Співвідношення типу темпераменту (меланхолічного) по

відношенню міжособистісних відносин Лірі

Отже, за результатами проведеного емпіричного дослідження та інтерпретації отриманих даних встановлено, що особливості міжособистісної взаємодії студентів значною мірою пов’язані з типологічними характеристиками їхнього темпераменту та переважним типом взаємодії з оточенням. Виявлено, що студенти з більш активними та емоційно стійкими типами темпераменту, зокрема холеричним і сангвінічним, як правило, легше встановлюють міжособистісні контакти та більш активно взаємодіють з одногрупниками. Водночас флегматичний і меланхолійний типи темпераменту можуть бути пов’язані з більшою схильністю до дистанціювання, стриманості у спілкуванні та меншої ініціативності у взаємодії з іншими.

Для представників цих типів темпераменту більш характерними можуть бути зосередженість на індивідуальній діяльності, прагнення до спокійного та відокремленого способу взаємодії, а також орієнтація на виконання визначених завдань і вимог. У деяких випадках вони можуть дотримуватися встановлених правил та очікувань навіть тоді, коли вони не повністю відповідають їхнім власним потребам, бажанням чи інтересам. Таким чином, темперамент виступає одним із психологічних чинників, що визначає своєрідність встановлення контактів, характер спілкування та особливості міжособистісної взаємодії студентів у групі.

Висновок до розділу ІІ

У межах дослідження було проведено емпіричне вивчення особливостей темпераменту та міжособистісної взаємодії студентської молоді, а також здійснено аналіз і інтерпретацію отриманих результатів. У дослідженні взяли участь 40 здобувачів освіти Львівського державного університету внутрішніх справ, які навчаються за різними спеціальностями. Психодіагностичне обстеження проводилося в онлайн-форматі, що забезпечило можливість охопити всіх учасників дослідження та стандартизувати процедуру збору даних.

Для реалізації поставлених завдань було використано комплекс психодіагностичних методик, а саме: **«Опитувальник темпераменту Г. Айзенка»**, методику **«Формула темпераменту» О. Бєлова**, а також **методику діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі**. Застосування зазначених методик дало змогу визначити основні типологічні характеристики темпераменту студентів та встановити особливості їхньої поведінки у системі міжособистісних взаємин.

За результатами проведення **«Опитувальника темпераменту Г. Айзенка»** встановлено, що серед досліджуваних переважають студенти з екстравертованою спрямованістю. Екстраверсію було виявлено у **22 респондентів**. Для таких студентів характерні впевненість у власних силах, схильність до активної взаємодії з оточенням, готовність до ризику, імпульсивність, безпосередність, оптимістичність та потреба у спілкуванні. Вони зазвичай активно реагують на зовнішні стимули, легко вступають у контакти та виявляють зацікавленість у соціальній взаємодії.

Інтровертований тип темпераменту було встановлено у **18 студентів**. Представники цієї групи характеризуються більшою врівноваженістю, спокоєм та стриманістю у поведінці. Вони схильні до дистанціювання від широкого соціального оточення, не завжди прагнуть до активного спілкування та переважно підтримують близькі емоційні контакти з рідними або вузьким колом осіб, яким довіряють.

Наступним етапом дослідження було застосування методики **«Формула темпераменту» О. Бєлова**, за результатами якої встановлено розподіл студентів за основними типами темпераменту.

Холеричний тип темпераменту було виявлено у **27 % досліджуваних**. Студентам із цим типом темпераменту властива циклічність у діяльності. Вони здатні активно та енергійно включатися у виконання завдань, докладаючи значних зусиль для подолання труднощів і досягнення поставленої мети. Водночас через високу інтенсивність діяльності їхні енергетичні ресурси можуть швидко виснажуватися, що іноді супроводжується зниженням мотивації та віри

у власні можливості. Таким чином, діяльність холериків може характеризуватися чергуванням періодів високої активності та тимчасового спаду працездатності.

Сангвінічний тип темпераменту притаманний **25 % студентів**. Для представників цього типу характерний високий рівень реактивності, рухливість та емоційна активність. У студентському колективі або серед друзів сангвініки зазвичай демонструють життєрадісність, оптимістичний настрій, товариськість та легкість у встановленні соціальних контактів. Їхня поведінка супроводжується добре вираженою мімікою, активними та експресивними рухами, що полегшує комунікацію з іншими людьми.

Флегматичний тип темпераменту встановлено у **25 % досліджуваних студентів**. Для таких осіб характерні відносно невисока сензитивність і реактивність у поєднанні з достатньою активністю. Реакції на зовнішні стимули виника.

ВИСНОВКИ

1. **Здійснено теоретичний аналіз наукових підходів до вивчення темпераменту.** Розглянуто основні теорії та концепції, що пояснюють природу й типологічні особливості темпераменту. Зокрема, проаналізовано погляди Гіппократа, відповідно до яких на психічну організацію людини можуть впливати умови навколишнього середовища, зокрема холод, тепло, вологість і сухість. Розглянуто типологію Клавдія Галена, в основу якої покладено переважання певної рідини в організмі: сангвінічний тип пов'язувався з переважанням крові та характеризувався рухливістю й життєрадісністю; флегматичний — із переважанням лімфи, що проявлялося у спокійності та повільності; холеричний — із переважанням жовчі та імпульсивністю; меланхолійний — із переважанням чорної жовчі, що пов'язувалося із сумністю та підвищеною боязкістю.

Також розглянуто вчення Аристотеля про особливості складу крові як чинника, що може визначати темперамент людини. Значну увагу приділено конституціональній теорії Е. Кречмера, який виокремив циклотомічний, шизотомічний та іксотомічний типи, пов'язуючи їх із особливостями тілобудови. Проаналізовано типологію К. Юнга, відповідно до якої особистість може характеризуватися переважно екстравертованою або інтровертованою спрямованістю.

Окремо розглянуто теорію темпераменту Г. Айзенка, у якій поєднуються показники екстраверсії–інтроверсії та емоційної стабільності–нестабільності. У межах цієї моделі холеричний тип характеризується як екстравертований та емоційно нестабільний, сангвінічний — як екстравертований та емоційно стабільний, меланхолійний — як інтровертований та емоційно нестабільний, а флегматичний — як інтровертований та емоційно стабільний.

Проаналізовано також фізіологічний підхід І. П. Павлова до типології нервової системи, відповідно до якого розрізняються сильний, врівноважений і рухливий тип; сильний, врівноважений, але інертний тип; сильний,

неврівноважений тип та слабкий тип нервової системи. Такий підхід дав змогу розглянути темперамент крізь призму сили, врівноваженості та рухливості нервових процесів.

2. **Охарактеризовано особливості соціальної взаємодії в період студентського віку.** Студентство розглянуто як специфічну соціально-демографічну групу та водночас як важливий етап процесу соціалізації особистості, якому притаманні характерні психологічні й соціальні особливості. Одним із провідних новоутворень цього вікового періоду є формування професійної спрямованості, що виявляється у визначенні життєвих і професійних цілей, мотивів, планів, намірів та ціннісних орієнтацій.

У студентські роки відбувається активне формування світогляду, самосвідомості та уявлень особистості про власне майбутнє. Провідною діяльністю залишається навчально-професійна діяльність, у процесі якої студенти набувають нових знань, умінь і навичок, необхідних для майбутньої професійної реалізації. Важливим психологічним випробуванням цього періоду є криза ідентичності, сутність якої полягає у пошуку та усвідомленні власного місця у світі, визначенні життєвих орієнтирів і формуванні цілісного уявлення про себе.

Особливого значення у студентському віці набуває професійна підготовка та формування образу майбутнього фахівця. Професійне самовизначення, проектування власного професійного майбутнього та набуття відповідних компетентностей можна розглядати як важливі завдання зони найближчого розвитку особистості.

3. **Визначено особливості впливу типологічних властивостей темпераменту на міжособистісну взаємодію студентів.** Встановлено, що темперамент позначається на динамічних характеристиках психічної діяльності особистості, зокрема на швидкості та інтенсивності психічних процесів, темпі рухової активності й мовлення, особливостях виникнення та перебігу емоційних реакцій, ритмі й стійкості психічної діяльності.

Водночас темперамент не визначає безпосередньо моральні якості особистості, її інтереси, переконання, соціальні цінності чи установки. Він передусім характеризує динамічний бік психічної діяльності та створює певні передумови для характеру поведінки людини в різних ситуаціях. Кожному типу темпераменту властиве своєрідне співвідношення та ступінь вираженості окремих психологічних властивостей, що може позначатися на особливостях комунікації та побудові міжособистісних взаємин.

Таким чином, темперамент можна розглядати як одну з психологічних характеристик, що впливає на стиль взаємодії особистості з оточенням, особливості реагування на соціальні ситуації, швидкість встановлення контактів, емоційність та характер поведінкових реакцій.

4. **Проведено емпіричне дослідження особливостей темпераменту та міжособистісних відносин студентської молоді.** У дослідженні взяли участь 40 студентів різних спеціальностей Львівського державного університету внутрішніх справ. Психодіагностичне обстеження проводилося в онлайн-форматі. Для реалізації поставлених завдань було використано комплекс психодіагностичних методик: «Опитувальник Г. Айзенка», методику «Формула темпераменту» О. Бєлова та методику діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі.

За результатами опитувальника Г. Айзенка встановлено, що **22 респонденти характеризуються переважанням екстраверсії**, тоді як **18 студентам властива інтровертованість**. Студенти з вираженою екстраверсією характеризуються більшою комунікативною активністю, упевненістю у взаємодії, схильністю до ризику, імпульсивністю, безтурботністю та оптимістичним ставленням до життя. Для них характерна потреба у спілкуванні та активній взаємодії з оточенням.

Студенти з переважанням інтроверсії, навпаки, відзначаються більшою стриманістю, спокійністю та схильністю до дистанціювання від широкого соціального оточення. Тісні емоційні контакти вони переважно встановлюють із близькими людьми та представниками свого найближчого соціального кола.

5. **За результатами методики «Формула темпераменту» О. Бєлова встановлено розподіл студентів за основними типами темпераменту.** Холеричний тип темпераменту виявлено у **27 % досліджуваних**. Для таких студентів характерною є висока енергійність та інтенсивність діяльності. Вони можуть повністю зосереджуватися на виконанні поставленого завдання, активно долати труднощі та докладати значних зусиль для досягнення мети. Водночас надмірне виснаження ресурсів може призводити до різкого зниження активності, втрати впевненості у власних можливостях та припинення діяльності.

Сангвінічний тип темпераменту встановлено у **25 % студентів**. Представники цього типу характеризуються високою реактивністю, життєрадісністю, рухливістю та оптимістичним настроєм. У студентській групі вони зазвичай виявляють комунікативну активність, легко вступають у взаємодію з іншими, відзначаються виразною мімікою та активною жестикуляцією.

Флегматичний тип темпераменту виявлено у **25 % студентів**. Для них характерні відносно невисока сензитивність та реактивність у поєднанні з достатньою активністю. Психічні реакції таких студентів виникають повільніше, вони можуть проявляти стриманість, невисоку активність, недостатню ініціативність та невпевненість у певних ситуаціях.

Меланхолійний тип темпераменту виявлено у **23 % досліджуваних**. Студенти цього типу характеризуються підвищеною вразливістю, сором’язливістю, чутливістю до оцінки з боку інших людей та схильністю до переживання навіть незначних негативних ситуацій. Їм можуть бути властиві замкненість, підвищена тривожність і невпевненість у собі. Емоційні переживання меланхоліків часто мають стійкий характер, проте їхні зовнішні прояви можуть бути малопомітними.

6. **Проаналізовано особливості міжособистісної взаємодії студентів залежно від типу темпераменту за методикою Т. Лірі.** Отримані результати засвідчили певну своєрідність прояву типів міжособистісних відносин у представників різних темпераментних груп.

Серед студентів із **холеричним типом темпераменту** найчастіше виявлялися агресивний тип взаємодії — **7 осіб**, авторитарний — **6 осіб** та егоїстичний — **6 осіб**. Найменше представлений у цій групі був альтруїстичний тип, який виявлено у **4 осіб**.

У групі студентів із **сангвінічним темпераментом** найбільш вираженими виявилися залежний та дружелюбний типи міжособистісної взаємодії — по **7 осіб**. Найменшу кількість проявів зафіксовано за підозрілим типом — **3 особи**.

Для студентів із **флегматичним типом темпераменту** найбільш характерними виявилися егоїстичний та підкорюючий типи взаємодії — по **7 осіб**. Найменше представлений альтруїстичний тип, який було зафіксовано у **3 осіб**.

У студентів із **меланхолійним типом темпераменту** найбільш вираженим виявився підкорюючий тип міжособистісної взаємодії — **6 осіб**, тоді як найменше проявлявся агресивний тип — **4 особи**.

Отже, проведене дослідження демонструє наявність певних відмінностей у характері міжособистісної взаємодії студентів із різними типологічними властивостями темпераменту. Водночас темперамент доцільно розглядати не як єдиний детермінант поведінки особистості, а як одну з психологічних передумов, яка у взаємодії з особистісними, соціальними та ситуативними чинниками може впливати на характер спілкування та міжособистісних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амплєєва О. М., Юрчук Д. О. Особливості міжособистісних взаємовідносин у студентському колективі після навчання в дистанційних умовах. Могилянські читання 2021: досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти: праці XXIV всеукр. наук.-метод. конф. (Миколаїв, 8–12 листопада 2021 р.). Миколаїв, 2021. С. 3-5.

2. Андрєєва І. С. Вплив темпераменту на процес навчання // Педагогічний альманах. 2019. С. 67-72

3. Андрущенко, В. В. Темперамент як основа формування особистості / В.В. Андрущенко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія Психологія. 2020. Вип. 70. С. 43-46

4. Бабак О. Вплив темпераменту на успішність навчання студентів вищих навчальних закладів // Молодий вчений. 2020. № 12 (92). С. 43-47

5. Багінська Т. І. Вплив темпераменту на успішність навчання студентів // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Педагогіка. Психологія. Соціологія. 2020. С. 25-30 5.

6. Барановський І. П. Темперамент як фактор впливу на успішність навчання студентів // Наукові записки. Серія «Педагогічні науки». 2019. С. 35-41

7. Бондарчук І. В. Взаємозв'язок темпераменту та особистісних якостей студентів // Наукові записки. Серія «Психологічні науки». 2020. С. 18-23

8. Борисенко А. І. Психологічні особливості студентів з різним темпераментом // Вісник Хмельницького національного університету. Серія «Психологічні науки». 2019. С. 52-57

9. Бригадир М. Б., Бугерко Я. М., Ревасевич І. С. Загальна психологія. Збірник кейсів: навч.-метод. посіб. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2017. 35 с.

10. Вікова психологія / О. Сергєєнкова, О. Столярчук, О. Коханова, О. Пасєка. Київ: Центр навчальної літератури, 2020. 376 с.

11. Видра О. Вікова психологія. Київ: Центр навчальної літератури, 2019. 112 с.

12. Гітман, І. І. Темперамент як чинник професійного вибору молоді: теоретичний аналіз / І.І. Гітман // Вісник Прикарпатського університету. Серія «Психологія». 2019. Вип. 14. С. 98-103

13. Добровольська Т. І. Психологічні особливості студентів з різним темпераментом // Психологічний журнал. 2019. С. 54-59

14. Карпенко Є. Вікова та педагогічна психологія: Актуальні студії сучасних українських учених: навч. посібник. Дрогобич: Посвіт, 2014. 152 с.

15. Карплюк, В. П. Вплив темпераменту на успішність навчання студентів вищих навчальних закладів [Текст] / В. П. Карплюк // Вісник Прикарпатського національного університету. Серія: Педагогіка. 2019. № 56. С. 93-97

16. Кацавець Р. С. Вікова психологія: навч. посіб. Київ: Алерта, 2019. 112 с.

17. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія. Київ: Центр навчальної літератури, 2019. 128 с.

18. Максименко С. Д. Загальна психологія. Київ: Центр навчальної літератури. 2019. 272 с.

19. Маруненко І. М., Неведомська Є. О., Волковська Г. І. Психофізіологія: навч.-метод. посіб. з питань проведення практичних робіт для студ. небіол. спец. вищ. навч. закл. Київ: Київський ун-т імені Бориса Грінченка, 2015. 52 с.

20. Методика вивчення темпераменту (опитувальник Г. Айзенка) URL: https://proforientator.info/?page_id=6020

21. Основи психодіагностики: метод. рек. з навч. дисц. / уклад.: А. Весельська, Г. Кострікіна, Л. Котлова, Г. Хворова. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2022. 31 с.

22. Романова В. Я. Психологія індивідуальних відмінностей. Київ: ОІППО, 2016. 376 с.

23. Прищак М. Д., Мацко Л. А. Психологія. Частина ІІ URL: https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/icgn/4prishak_psihologiya_ch2/1-2.html

24. Сабліна Н. В. Значення дослідження темпераменту студентів для оптимізації процесу адаптації. Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць І-ту психології ім. Г. С. Костюка. Київ, 2017. Т.V. Вип 17. С. 110–117.

25. Скрипченко О. В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. та ін. Загальна психологія. Київ: Каравела, 2014. 464 с.

26. Столяренко Л. Д. Основи психології. Київ: Четверта хвиля, 2017. 358 с.

27. Терлецька Л. Г. Вікова психологія і психодіагностика: підручник. Київ: Видавничий дім «Слово», 2016. 608 с.

28. Тест міжособистісних відносин Лірі URL: http://psychologis.com.ua/test_mezhlichnostnyh_otnosheniy_liri.htm

29. Тимчук Т. В. Особливості взаємин студенів вищих навчальних закладів URL: http://nauka.zinet.info/11/tymchuk.php.

30. Фурман А. В. Психодіагностика: навч.-метод. модульний комплекс із дисципліни. Третє вид., скор. Тернопіль, 2015. 64 с.

31. Чала Ю. М., Шахрайчук А. М. Психодіагностика: навчальний посібник. Харків: НТУ «ХПІ», 2018. 246 с.

32. Чумак В. В. Вікова психологія: навч. посіб. Бердянськ: Видавець Ткачук О. В., 2015 192 с.

ДОДАТОК А

ОПИТУВАЛЬНИК ТЕМПЕРАМЕНТУ Г. АЙЗЕНКА

Інструкція:

Прочитайте кожне твердження та визначте, чи відповідає воно особливостям вашої поведінки. Якщо твердження відповідає вам, поставте відповідь «Так», якщо не відповідає — «Ні». Намагайтеся відповідати щиро, не витрачаючи багато часу на обдумування кожного твердження.

1. Чи часто Ви відчуваєте потребу в нових враженнях?
2. Чи часто Ви потребуєте друзів, які можуть Вас зрозуміти та підтримати?
3. Чи вважаєте Ви себе безтурботною людиною?
4. Чи важко Вам відмовитися від своїх намірів?
5. Чи обдумуєте Ви свої справи перед тим, як діяти?
6. Чи легко Ви можете втратити контроль над собою?
7. Чи часто Ваш настрій змінюється?
8. Чи подобається Вам діяти швидко та рішуче?
9. Чи часто Ви переживаєте через те, що зробили або сказали?
10. Чи легко Ви знаходите спільну мову з іншими людьми?
11. Чи часто Ви відчуваєте себе невпевнено?
12. Чи схильні Ви до ризику?
13. Чи легко Ви змінюєте своє рішення?
14. Чи часто Ви прагнете бути в центрі уваги?
15. Чи можете Ви назвати себе життєрадісною людиною?
16. Чи часто Ви відчуваєте тривогу?
17. Чи легко Вас образити?
18. Чи подобається Вам перебувати серед великої кількості людей?
19. Чи часто Ви дієте під впливом моменту?
20. Чи схильні Ви до спокійного та розміреного способу життя?

Обробка результатів:

Результати опитувальника дають можливість визначити вираженість екстраверсії–інтроверсії та емоційної стабільності–нестабільності. Поєднання отриманих показників використовується для визначення переважаючого типу темпераменту.

Інтерпретація:

- екстраверсія — орієнтація на активну взаємодію із соціальним оточенням;
- інтроверсія — орієнтація на внутрішній світ, стриманість у соціальних контактах;
- емоційна стабільність — врівноваженість та стійкість емоційних реакцій;
- емоційна нестабільність — підвищена емоційна реактивність, тривожність та мінливість настрою.

ДОДАТОК Б

МЕТОДИКА «ФОРМУЛА ТЕМПЕРАМЕНТУ» О. БЄЛОВА

Мета: визначення переважаючого типу темпераменту та співвідношення його основних властивостей.

Інструкція:

У кожному блоці тверджень необхідно обрати ті характеристики, які найбільшою мірою відповідають особливостям Вашої поведінки.

Холеричний тип

Для представників холеричного типу характерні:

- висока активність;
- енергійність;
- імпульсивність;
- швидке реагування;
- рішучість;
- емоційність;
- схильність до різких змін настрою;
- висока працездатність за умови наявності інтересу;
- можливість швидкого виснаження ресурсів.

Сангвінічний тип

Характерні:

- життєрадісність;
- активність;
- товариськість;
- оптимістичність;
- швидке переключення уваги;
- емоційна рухливість;
- виразна міміка;
- легке встановлення нових контактів.

Флегматичний тип

Характерні:

- спокійність;
- врівноваженість;
- повільний темп діяльності;
- стійкість уваги;
- стриманість;
- послідовність;
- низька реактивність;
- складність швидкого переключення з одного виду діяльності на інший.

Меланхолічний тип

Характерні:

- підвищена чутливість;
- вразливість;
- сором'язливість;
- схильність до тривожних переживань;
- емоційна глибина;
- замкненість;
- невпевненість у нових ситуаціях;
- стійкість негативних переживань.

Результати дослідження

Тип темпераменту	**Кількість студентів**	**Відсоток**
Холеричний	11	27 %
Сангвінічний	10	25 %
Флегматичний	10	25 %
Меланхолічний	9	23 %
Разом	**40**	**100 %**

Висновок: у досліджуваній вибірці найчастіше представлений холеричний тип темпераменту (27 %), тоді як сангвінічний та флегматичний типи мають однакову частку (по 25 %). Меланхолічний тип виявлено у 23 % студентів.

ДОДАТОК В

МЕТОДИКА ДІАГНОСТИКИ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВІДНОСИН Т. ЛІРІ

Мета: визначення переважаючого типу міжособистісної взаємодії особистості.

Методика дає можливість дослідити характер ставлення людини до інших людей та особливості її поведінки у процесі соціальної взаємодії.

Відповідно до діагностичної моделі Т. Лірі виділяють основні типи міжособистісних відносин:

1. **Авторитарний тип** — прагнення керувати іншими, проявляти ініціативу, контролювати ситуацію.
2. **Егоїстичний тип** — орієнтація на власні інтереси, незалежність, прагнення до самостійності.
3. **Агресивний тип** — схильність до суперництва, наполегливості, прямолінійності та відстоювання власної позиції.
4. **Підозрілий тип** — обережність у контактах, критичність, недовіра до оточення.
5. **Підкорюючий тип** — схильність поступатися іншим, залежність від оцінки та рішень оточення.
6. **Залежний тип** — потреба у підтримці, схваленні та захисті з боку інших.
7. **Дружелюбний тип** — орієнтація на співпрацю, доброзичливість, прагнення підтримувати позитивні взаємини.
8. **Альтруїстичний тип** — готовність допомагати іншим, турботливість, співпереживання та орієнтація на потреби оточення.

Алгоритм проведення

1. Ознайомити респондента з інструкцією.
2. Запропонувати відповісти на твердження методики.
3. Зафіксувати отримані результати.
4. Здійснити кількісну обробку.
5. Визначити переважаючі типи міжособистісної взаємодії.

6. Зіставити отримані результати з типом темпераменту.

Методика використовувалася для встановлення особливостей міжособистісної поведінки студентів із різними типами темпераменту.